

Az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól, különös tekintettel az élelemhez való jogra¹

TAHYNÉ KOVÁCS ÁGNES²

A tanulmány kiindulópontja, hogy az Európai Parlament 2021. május 19-én állásfoglalást adott ki az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól, amely számba veszi mindazokat a hatásokat, amelyek egymással összefüggően hatnak az emberi jogok érvényesítésének lehetőségeire. Az emberiség pusztító világjárványokkal és emellett hármas környezeti válsággal küzd – az éghajlati zavarok, a biológiai sokféleség összeomlása és az átfogó szennyezés –, amelyek késleltetik a 2030-ra kitűzött fenntarthatósági célok elérését. A jelen tanulmány ebből az összesen négy problémahalmazból kiemeli a klímaváltozás jelenségét és az élelemhez való jog érvényesítését. Számba veszi az élelemhez való jogról rendelkező nemzetközi dokumentumokat és együttműködő szervezeteket, majd néhány példán megvizsgálja, milyen kimenetelű volt a jogérvényesítés attól függően, hogy az élelemhez való jog mely szabályozási szinten jelent meg. Az élelemhez való jog érvényesítése további, a környezet állapotával összefüggő jogok érvényesítésére is kihathat. Az emberi jogok összefüggései tükrözik a természeti rendszerek összefüggéseit is. A holisztikus szemlélet és az összehangolt fellépés kulcsfontosságú az emberiség jövője szempontjából. Hatékonyságuk értékelése viszont egyszeri és megismételhetetlen lehet.

Kulcsszavak: egészséges környezethez való jog, élelemhez való jog, klímaváltozás, emberi jogok

On the Impact of Climate Change on Human Rights, in Particular the Right to Food

The starting point of the study is a resolution adopted by the European Parliament on 19 May 2021, regarding the effects of climate change on human rights, which together influence the enforceability of human rights. Humanity is plagued by pandemics and a severe triple environmental crisis – climate disruption, the collapse of biodiversity and widespread pollution – which

1 A tanulmány a Teremtésvédelmi Kutatóintézet keretében készült el.

2 Docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar; tudományos főmunkatárs, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Teremtésvédelmi Kutatóintézet, e-mail: kovacs.agnes@jak.ppk.hu

further delay the realisation of the 2030 sustainability goals. Of these four sets of problems, the present study highlights the phenomenon of climate change and the enforcement of the right to food. It reviews the international framework of documents and cooperating organisations regarding the enforcement of the right to food and then looks at some examples of the outcome of enforcement, depending on the regulatory level at which the right to food appeared. Enforcing the right to food can also affect the enforcement of rights related to the state of the environment. The context of human rights also reflects the context of natural environment. A holistic approach and concerted action are key to the future of humanity. However, evaluating their effectiveness can be one-off and unrepeatable.

Keywords: right to a healthy environment, right to food, climate change, human rights

1. Bevezető

A klímaváltozás aktuális kihívásai és megállítása mellett az éhezés megszüntetése az emberiség egyik legnagyobb globális kihívása.³ Napjaink háborús körülményei közepette az élelmiszerválság az elmúlt harminc évhez képest is csúcsra ért, és várhatóan ez a helyzet tovább romlik.⁴ Eközben a természettudományok művelői mind újabb és újabb technológiák⁵ kidolgozásán fáradoznak az éhezés elleni harcban.⁶ A vitaminokban, ásványi anyagokban és egyéb tápanyagokban szegény táplálkozás következményei milliók egészségét és életkilátásait érintik, és árnyékot vetnek a közösségek és egész országok jövőjére. Bár a világon összességében a Világélelmezési Program (WFP) számításai⁷ szerint elegendő élelmiszert állítanak elő ahhoz, hogy mindenki élelemhez juthasson ezen a bolygón, a fenntartható fejlesztési célok 2030-ig

3 Világszerte 811 millió embernek nincs elég élelme, 48,9 millió ember pedig vész helyzetben éhezik Jemen, Dél-Szudán, Etiópia és Nigéria egyes részei közel állnak az éhínséghez, vagy már az éhínség szorításában vannak. lásd WFP: Hunger Map, <https://hungermap.wfp.org/>

4 A WFP számításai szerint jelenleg 149 millió dollár hiányzik a szervezet büdzséjéből. A FAO szerint az élelmiszer-alapanyagok világpiaci ára 2022 márciusában jelentős mértékben tovább emelkedett. A FAO élelmiszerárindexe – amely mérőszám az általánosan forgalmazott élelmiszerárak nemzetközi árváltozásait követi – 12,6%-kal emelkedett 2022 februárhoz képest úgy, hogy akkor már elérte a legmagasabb szintet az index 1990-es bevezetése óta. Az eddigi legmagasabb szint egyértelműen az orosz–ukrán háború hatása. Lásd: www.fao.org/home/en/

5 *New Genomic Techniques* (NGTs). A WFP törekvéseit lásd www.wfp.org/innovation. Az enset (Ensete ventricosum) növény, amelyet etióp vagy hamis banánként is emlegetnek, Etiópián kívül szinte ismeretlen, de az afrikai országban húszmillió ember tápláléka. A növény banánszerű termése nem ehető, de a keményítőtartalmú száruk és gyökerek erjeszthetők, kása, kenyér készítésére használhatók. Lásd: www.wfp.org/publications/digital-foundations-digital-transformation-and-our-fight-against-hunger

6 WFP: Ending Hunger. Lásd: www.wfp.org/ending-hunger

7 Lásd: WFP: Ending Hunger.

történő megvalósításának (SDGs)⁸ egyik meghatározott célkitűzése, egy éhezésmentes világ létrehozása, továbbra is jelentős kihívást jelent. Az ENSZ éghajlatváltozási kormányközi testületének (IPCC), az Egyesült Nemzetek legfőbb éghajlattudományi testületének legfrissebb jelentése⁹ rugalmas élelmiszerrendszerek kialakítását szorgalmazza.

Az előrejelzések szerint a klímaváltozás komolyan befolyásolja az alapvető élelmiszernövények terméshozamát és eloszlását Afrikában és más kontinenseken. Az élelmiszerláncok modernizálása mellett nő az érdeklődés a táplálékot nyújtó (gényszerkesztés vagy génmódosítás útján létrehozott) új növények iránt, mivel az emberiség élelmezése néhány alapvető növénytől függ. Az elfogyasztott kalóriák közel fele három növényhez köthető: a rizshez, a búzához és a kukoricához. Az alapvető növények globális terméshozamát nem csupán a klímaváltozás befolyásolja, hanem – különösen a búza esetén – a háborús konfliktusok is.

Ukrajna és Oroszország mezőgazdasági nagyhatalmak, amelyek együttesen a globális búza- és árpaexport mintegy harmadát adják. Negyvenöt afrikai és legkevésbé fejlett ország a búzájának legalább egyharmadát Ukrajnából vagy Oroszországból importálja (18 ország több mint felét). Ha a háború elhúzódik, Egyiptom és más országok már 2022 nyarán szembesülhetnek élelmiszerhiánnyal, ami az ENSZ-főtitkár figyelmeztetése szerint „az éhség hurrikánjává [válhat] és a globális élelmiszerrendszer összeomlásához vezethet”.¹⁰ A G7-országok 2022 márciusában összegyűltek Brüsszelben, és elkötelezték magukat az egységes cselekvés mellett, és rendkívüli ülésre hívták össze az Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezet (FAO) Tanácsát, hogy foglalkozzanak Oroszország inváziójának a globális élelmezésbiztonságra és mezőgazdaságra gyakorolt következményeivel.

A Nemzetközi Gabonatanács (IGC) májusi előrevetítésében az előre jelzett fogyasztás közel azonos mértékű mérséklődése mellett, a világpiaci teljesítési becslés 1 millió tonnával alacsonyabb a korábnál.¹¹ Az IGC álláspontja szerint a változó táplálkozási minták és fogyasztói preferenciák mellett az aszimmetrikus piaci zavarok miatt a logisztika és a szállítmányozás is krízisbe került a Covid-19-járvány alatt. Érintett ezeknek a kérdéseknek a rendezésében a hajózási ágazat, mert az ellenálló képesség javításához jövőbeli beruházások szükségesek.

Az IGC a gabonakereskedelem terén a nemzetközi együttműködés további fokozására törekszik, és hozzájárul a gabonapiac stabilitásához és a világ élelmezésbiztonságának fokozásához. A Nemzetközi Gabonakereskedelmi Koalíció Egyesület a globális közös érdekeket a gabonafélék, olajos magvak, hüvelyesek és az ezekből származó termékek ellátási láncának előmozdításával szolgálja. Reformok szükségesek

8 United Nations: *2030 Agenda for Sustainable Development*.

9 Lásd: www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/

10 United Nations: *Secretary-General's Remarks to the Press on the War in Ukraine* (2022. március 14.).

11 A IGC millió tonnára jelzi a 2022/2023. gazdasági évben várható globális búzatermést. A világ gabonapiacán, beleértve a kukorica és a búza jelentős csökkentését, 2022. májusában a 2022/2023-as globális teljes gabonatermelés előrejelzése 24 millió tonnával elmaradt az áprilisi jelentéstől.

a szén-dioxid-hitel-piacok fejlesztésére, valamint az ellátási láncon belüli regeneratív mezőgazdaságban és gazdálkodásban rejlő lehetőségek kialakítására.¹² A fenntarthatósági kritériumok a gabonapiacok tekintetében azon eszközök közé tartoznak, amelyeket a gabonaipar, olajos magvak ipara és a rizsipar támogatására fejlesztettek ki, hogy meg tudjanak felelni a klímabarát élelmiszerrendszerek iránti fogyasztói igényeknek. Az IGC álláspontja szerint fennáll azonban annak a veszélye, hogy több kezdeményezés megvalósulása a piacok hatékonyságának csökkenését eredményezi majd. A Covid–19-világjárvány idején ellenállónak bizonyult globális gabona- és olajos magvak ellátási láncait további kihívás elé állítják a fekete-tengeri térség geopolitikai feszültségei miatti ellátási zavarok.¹³

A klímaváltozás elsődleges következménye, hogy tovább növeli az egyenlőtlenségeket mind a jelen nemzedékek – és annak társadalmi csoportjai között –, mind a jövő generációk tekintetében. Míg egyes területeken bizonyos társadalmi csoportok a szén-dioxid-kibocsátással járó tevékenység előnyei mellett esetleg a klímaváltozásnak is (átmenetileg) pozitív hatásait élvezhetik,¹⁴ addig ugyanezen területeken más társadalmi csoportok, illetve a más területeken élő emberek a negatív hatásoktól szenvednek. A jövő nemzedékek tekintetében pedig a klímaváltozás az életminőségen túl magának az emberi életnek a fennmaradási esélyét veszélyezteti. Egész népek és kultúrák eltűnésével lehet számolni: különösen az őslakos népek jogait veszélyezteti az élőhelyeik megszűnése (például a tengerszint emelkedése miatt) vagy az ökoszisztéma olyan mértékű megváltozása, ami lehetetlenné teszi hagyományos életmódjuk folytatását (mint a sarkkörön túli felmelegedés teszi a kanadai eszkimó lakosság [inuitok] megélhetését jelentő vadászattal). A szegényebb rétegeket és országokat nagyobb mértékben sújtják a globális felmelegedés következményei, tovább növekszik a szegénység, így a társadalmi szakadék is egyre mélyül, miközben a legnagyobb probléma továbbra is és egyre súlyosabban az éhezés. Mindez pedig jelentős hatással van az emberi jogok érvényesítésének lehetőségeire is.

A 2022. május 5-i Környezetvédelmi világnapon David R. Boyd az ENSZ emberi jogokkal és környezetvédelemmel foglalkozó különleges jelentéstevője felhívta

-
- 12 A fentiek kísérő jelensége, hogy az elmúlt két évtizedben a bioüzemanyag-ágazatok gyorsan és jelentős mértékben fejlődtek a káros kibocsátások csökkentésére és a fenntarthatóbb jövő megeremítésére a piac különböző szegmenseinek ellátásában. Az elektromos járművek ágazatának a fejlett régiókban történő gyors terjeszkedése miatt azonban ez kérdéseket vet fel a bioüzemanyagok, nevezetesen az etanol és a biodízel jövőbeni felhasználásával kapcsolatban, ami szintén kihat a globális mezőgazdaságra.
- 13 A potenciálisan elhúzódó konfliktussal és a globális kereskedelemre gyakorolt hatások mellett a hangsúly a kapacitáson és a logisztikán van. Míg a fekete-tengeri exportot végső soron a katonai akció időtartama határozza meg, a fekete-tengeri régió kívüli exportálható többlet mellett az elkövetkező év kereskedelmi mátrixát olyan alternatív kiindulópontok logisztikai kapacitása határozza meg, mint India és Ausztrália. Az ármegfontolások szintén kulcsfontosságúak lesznek, mivel a tartósan magas importköltségek további keresletarányosítást eredményezhetnek. A geopolitikai válság kezelésére és a fenti kérdések megvitatására 2022. június 7–8-ára az IGC konferenciát hívott össze.
- 14 Például a kevésbé hideg tél előnyeit, vagy egyes mezőgazdasági ágazatokban – amíg a felmelegedés nem halad meg egy meghatározott szintet – jobb termésátlagokat.

a figyelmet arra, hogy a *konfliktusok katasztrofális környezeti hatásai világszerte veszélyeztetik az emberi jogokat*.¹⁵ A környezetvédelmi világnap alkalmából megfogalmazott nyilatkozatában így fogalmazott: „[a] béke alapvető előfeltétele a fenntartható fejlődésnek és az emberi jogok teljes körű érvényesülésének, beleértve a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot.” Kiemelte, hogy az orosz–ukrán konfliktus fájdalmas emberáldozatai mellett további súlyos emberi jogsértéseket okoz. A háború okozta nagy energiafelhasználás súlyosbítja az éghajlati válságot mind a katonai tevékenységekből származó közvetlen üvegházhatásúgáz-kibocsátás, mind pedig a globális szintű közvetett hatások révén.¹⁶ Ez a környezeti pusztítás a háborús konfliktus befejezése után is fennáll majd még évekig, és a világ háborúval közvetlenül nem érintett részére is jelentős negatív hatásai vannak.

2. Az Európai Parlament állásfoglalása

Látható tehát, hogy az emberiség pusztító világválságokkal és hármaskörnyezeti válsággal küzd – az éghajlati zavarok, a biológiai sokféleség összeomlása és az átfogó szennyezés –, amelyek késleltetik a 2030-ra kitűzött SDGs elérését.

Az Európai Parlament 2021. május 19-én állásfoglalást adott ki az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól és a környezetvédők e kérdésben betöltött szerepéről,¹⁷ amelyben felhívta a figyelmet arra, hogy *a klímaváltozás összetett jelenségének sajátossága, hogy az emberi jogokra gyakorolt hatásai térben és időben egyenlőtlenül oszlanak el, ráadásul többnyire kiszámíthatatlanok és esetlegesek*. A klímaváltozás nem egyformán érinti az ökoszisztémákat, és az ezekre épülő emberi társadalmak érintettsége, illetve sebezhetősége is eltérő. A klímaváltozás eltérően hat a mezőgazdaságból élőkre és a városokban élőkre, illetve a szegénységgel küzdő embereket nagyobb mértékben sújtja, mint az alkalmazkodáshoz szükséges pénzeszközökkel rendelkező gazdagabb embereket. A klímaváltozás jövőbeli hatásai – azok jellege és mértéke – attól is függenek, hogy milyen gyorsan és milyen határozott intézkedések születnek például az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére. A jövő nemzedékek tekintetében pedig a klímaváltozás az életminőségen túl magának az emberi életnek a fennmaradási esélyét veszélyezteti. Eszerint az éghajlatváltozás kezelése nemzetközi és nemzeti szinten, valamint generációk között *az igazságosság és a méltányosság kérdését veti fel*. Célkitűzése a kiszolgáltatott népességcsoportok alkalmazkodóképességének javítása és az előrelátható halálesetek megelőzése. *Az éghajlatváltozás emberi jogi szempontból való megközelítése kiemeli az egyetemesség és a megkülönböztetésmentesség elvét*, hangsúlyozva, hogy a jogok a világon minden

15 David R. Boyd: *Catastrophic Environmental Impacts of Conflicts Jeopardize Human Rights Around the World – UN Expert World Environment Day*. 2022. június 5.

16 Például sok ország bejelentette, hogy a háborúra válaszul kiterjeszti az olaj-, gáz- és szénkitermelést. A háború után szükséges újjáépítési és helyreállítási erőfeszítések szintén növelik a világra nehezedő környezeti nyomást.

17 Az Európai Parlament 2021. május 19-i állásfoglalása az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól és a környezetvédők e kérdésben betöltött szerepéről [2020/2134(INI)].

ember számára biztosítva vannak, beleértve a kiszolgáltatott csoportokat is, bármilyen, így faj, bőrszín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, tulajdon, születés vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül.

Az Európai Parlament állásfoglalásának indokai között az egyik első, hogy *az éghajlatváltozás negatív hatással van az emberi jogok tényleges gyakorlására*, ideértve az élethez, az élelmezésbiztonsághoz, a biztonságos ivóvízhez és a megfelelő higiénés körülményekhez, az egészséghez, a lakhatáshoz, az önrendelkezéshez, a munkához és a fejlődéshez való jogot.

Ezen a ponton, az Európai Parlament állásfoglalásához kapcsolódóan utalunk arra, hogy az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa 2021. október 8-án (Genfben) először fogadott el olyan határozatot,¹⁸ amely *egyetemes jogként ismeri el az egészséges és fenntartható környezethez való hozzáférést*. A határozat arra is felszólítja az országokat, hogy működjenek együtt, és más partnerekkel együtt hajtsák végre ezt az áttörést. Az ENSZ-főbiztos korunk legnagyobb emberi jogi kihívásának nevezte a klímaváltozás, a szennyezés és a természet elvesztésének hármas bolygói fenyegetését.

Az Európai Parlament állásfoglalása szerint a hatások drámai fokozódásához hozzájárul az is, hogy az országok eltérő mértékben járulnak hozzá az *éghajlatváltozáshoz, és közös, de differenciált felelősséggel* rendelkeznek. Állásfoglalása kiemeli, hogy az éghajlatváltozás azonnali és messzemenő fenyegetést jelent a világ lakossága és elsősorban a világ szegényei számára, mert ők különösen kiszolgáltatottak.

A mezőgazdaság élelmiszer-termelő képessége csökken (nagyobb hőmérséklet-emelkedés esetén a mérsékelt éghajlati övezetben is), ami az *éhínség veszélyét vetíti előre*, különösen a szegényebb országokban, ahol már ma is jellemző az alultápláltság. A rendelkezésre álló élelmiszer mennyiségének csökkenése (romló minőség mellett is) mindenképpen együtt jár az élelmiszerárak növekedésével, ami a leggazdagabb 40 országban is aránytalanul sújtja a lakosság szegényebb rétegeit (közvetve pedig fokozza a szociális ellátórendszerek terhelését).

Az éghajlatváltozás egyre nagyobb mértékben járul hozzá a *lakóhelyelhagyáshoz* és a migrációhoz mind a nemzeteken belül, mind a nemzetközi határokon átnyúlóan. Az elsivatagosodás által fenyegetett területeken és a gyors olvadással érintett Északi-sarkvidéken, az alacsonyan fekvő tengerparti területeken és a kis szigeteken, továbbá más, érzékeny ökoszisztémákban és veszélyeztetett területeken.¹⁹

Az extrém időjárási helyzetek *természeti csapásokat* eredményeznek (áradás, földcsuszamlás stb.), amelyek emberéleteket követelhetnek, és nemcsak a túlélők testi épességét veszélyeztetik, hanem a katasztrófa élményének és a kitelepítésnek a mentális egészségügyi következményeivel is számolni kell. A hőség okozta és a fertőző betegségek mellett az *egészségügyi ellátórendszernek* fel kell készülnie a légüti és (az erősödő

18 United Nations Human Rights Council Resolution 48/13.

19 Az ökológiai vagy környezeti menekültek (akikre a jelenlegi nemzetközi jogi szabályok értelmében nem terjed ki a menekültek fogalma és jogállása) számát 2050-re 150 millióra, az akkori várható népesség 1,5%-ára becsülik.

UV-sugárzásnak köszönhető) bőrbetegségek gyakoriságának növekedésére is. A klímaváltozás a *gazdasági növekedésre is negatív hatással* lehet: a mezőgazdasági megélhetésüket elvesztők munkanélkülivé válása és a szegénység növekedése a gazdasági és szociális jogok megsértéséhez vezet.

Az *Európai Parlament* a fentiek okán fogalmazta meg állásfoglalását, amelyben *felszólította az EU-t és tagállamait*, hogy hiteles és megbízható partnerként lépjenek fel a globális szinten az éghajlat-politika *átfogó, emberi jogokon alapuló megközelítésével összehangolt jogszabályok elfogadása*, megerősítése és végrehajtása révén, iránymutatással szolgálva az éghajlatváltozás mérséklésével és az ahhoz való alkalmazkodással kapcsolatos szakpolitikákhoz és intézkedésekhez. Felhívta a tagállamokat, hogy *támogassák a nemzetközi, regionális és helyi emberi jogi mechanizmusokat a környezeti kihívások* – különösen az éghajlatváltozásnak az emberi jogok teljes körű gyakorlására gyakorolt hatása – *kezelésében*.

Számos további felhívása mellett sürgette az Európai Bizottság cselekvését is arra nézve, hogy biztosítsa az éghajlatváltozás és az emberi jogok kérdésének az összes vonatkozó *uniós szakpolitikába történő integrálását*, és erősítse e szakpolitikák koherenciáját, valamint támogassa és erősítse meg a harmadik országokkal folytatott együttműködést ugyanebben a vonatkozásban. Az Európai Parlament üdvözölte a *Bizottság azon kötelezettségvállalását*, hogy *jogalkotási javaslatot dolgozzon ki a kötelező emberi jogokra és a vállalatok ellátási láncuk egészét érintő környezetvédelmi átvilágítására vonatkozóan*. A Fejlesztési Bizottság a Külügyi Bizottság részére fogalmazott meg javaslatot, amelyben többek között kitért arra, hogy a fejlődő országok lakosságának élelmezésbiztonsága, egészségbiztonsága és gazdasági biztonsága közvetlenül függ a biológiai sokféleségtől, miközben a fejlődő országok nem képesek egyedül szembenézni az éghajlatváltozás következményeivel, és gyakran a nemzetközi segítségtől függenek a válságkezelési kapacitásuk, az éghajlatváltozás hatásaihoz való alkalmazkodási képességük és az e hatásokra való felkészülés terén. E tekintetben utalt a *párizsi megállapodást aláíró országok azon kötelezettségvállalására*, miszerint évente legalább 100 milliárd dollárt mozgósítanak az éghajlatváltozás mérséklésére és az ahhoz való alkalmazkodásra irányuló tevékenységek végrehajtására a fejlődő országokban az érintett lakosság rezilienciájának megerősítése érdekében. A Fejlesztési Bizottság hangsúlyozta, hogy e célból és az emberi jogok és méltóság megőrzésének biztosítása érdekében meg kell fontolni az *ökológiai menekült-státusz* nemzetközi szinten való elismerését. Ezzel összefüggésben megjegyezte azt is, hogy a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi egyezmény nem terjed ki a környezeti okokból lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek védelmére. Szükséges mind nemzetközi, mind európai szinten tisztázni a közös terminológiát az éghajlatváltozás következtében lakóhelyüket elhagyókra alkalmazandó feltételek tekintetében.

3. Az éghajlatváltozással és a környezetvédelemmel összefüggő jogok

Mielőtt számba vennénk, mely emberi jogok érvényesítésére gyakorol hatást a klímaváltozás, összefoglaljuk az egészséges környezethez való jog klímaváltozás szempontjából lényeges nemzetközi vonatkozásait.

Az emberi jogok védelme és a környezetvédelem közötti összefüggések felismerése,²⁰ valamint e két védelmi rendszer összekapcsolása hívta fel a figyelmet az egészséges környezethez való jogra, amelynek elismerésére is megjelent az osztársadalmi igény.²¹ Érvényesítését nagyban megnehezíti, hogy pontos jelentéstartalma államonként, de még államon belül is nagyban eltérhet. Befolyásolhatja például az egészséges környezet minősége és jelentéstartalma is. A 20. században jelentkező, a szakirodalomban – Karel Vašák generációs felosztása nyomán²² – úgynevezett harmadik generációs emberi jognak, szolidaritási vagy globális jognak tekintett egészséges környezethez való jog nemzetközi szerződésben való elismerése és nevesítése sem történt meg, így a kötelező erejű dokumentumok közül az egészséges környezethez való jogot nem említi sem az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, sem pedig az 1966-os Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, illetve a szintén 1966-os Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (ICESCR) sem.²³ Az Emberi Jogok Európai Egyezménye sem tartalmaz kifejezett utalást e jogra, azonban az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) jogfejlesztő tevékenysége révén a koherens strasbourgi esetjog a környezeti kérdéseket elsősorban az Egyezmény 8. cikkébe foglalt magán- és családi élet tisztelgetben tartásához való jog szelvényjogként, azaz annak részeként ismeri el.²⁴ Az EJEB ítélkezési gyakorlata szerint a súlyos környezeti ártalmak (elsődlegesen környezetszennyezések, közöttük például a zaj- és légszennyezés) az egyének magánszférájába, azaz magán- és családi életébe olyan káros behatásokkal járhatnak, amelyek e jog megsértését jelentik.²⁵

20 Lásd Bándi Gyula: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye, a Szociális Karta és a környezeti jogok. *Acta Humana*, 9. (2021), 2. 179–206.

21 Lásd bővebben Alan Boyle: Human Rights and the Environment: Where Next? *European Journal of International Law*, 23. (2012), 3. 613–642.; Alan Boyle: Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment. *Fordham Environmental Law Review*, 18. (2007), 3. 471–511.

22 Karel Vašák: A Thirty Year Struggle. The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights. *UNESCO Courier*, 30. (1977), 11. 29–32.

23 1972-ben az ENSZ égisze alatt elfogadott Stockholmi Nyilatkozat az Emberi Környezetről 1. elve szerint „[a]z embernek alapvető joga van a szabadsághoz, egyenlőséghez és a megfelelő életfeltételekhez egy olyan minőségű környezetben, amely emberhez méltó és egészséges életre ad lehetőséget, ugyanakkor pedig ünnepélyes kötelezettsége, hogy e környezetet a jelen és jövő nemzedékek számára megóvja és javítsa”.

A 20 évvel később, 1992-ben elfogadott Riói Nyilatkozat a Környezetről és Fejlődésről 1. elve szerint „[a]z emberek állnak a fenntartható fejlődés középpontjában. Joguk van az egészséges és produktív életre a természettel harmóniában”.

24 Kecskés Gábor: A környezeti jogok értelmezése az Emberi Jogok Európai Egyezményébe foglalt jogok körében. *Acta Humana*, 9. (2021), 2. 207–220.

25 Az első ítélet 1994-ben született – a López Ostra v. Spanyolország, levegő- és környezet-szennyezési ügy.

A környezethez való jog elválaszthatatlan fundamentuma az az erkölcsi alap, amelyet a generációs méltányosság megvalósulása jelent. 2015-ben megjelent I. Ferenc pápa *Laudato Si', Áldott légy* kezdetű enciklikája,²⁶ amelyet az SDGs erkölcsi-teológiai-filozófiai pillérének is tekinthetünk. Az enciklika megjelenésével egy időben a Szent-anya Santa Cruz de la Sierrában (Bolívia) tartott beszédében magyarázatot fűzött az enciklikához. Ebben kifejtette az enciklika gondolatmenetét, amennyiben egyetlen Föld van, egy emberiség és egy válság, ezért erre egy átfogó tervre van szükség. Az éghajlatról mint a *közjóról* beszélt. A keresztény erkölcs és etika területén a közjó tematikája előkelő helyet foglal el. Már az 1891-es *Rerum novarum* című pápai enciklika is kiemelt helyen értékelte a közjó fogalmát, ide tartoznak mindazon dolgok, amelyek senkié, tehát mindenkié kategóriába esnek. Az egyházfői magyarázat szerint ezek azok a javak, amelyeknek léte az emberi közösség jólétéhez hozzájárul, és a Föld klímája is ide sorolható.

Bándi megfogalmazásában az emberi jogok és a környezet közös lényegük ellenére egyelőre „elkülönültek”²⁷ még. Hivatkozása szerint „[a] környezetvédelmet valószínűleg nem lehet teljesen az emberi jogok rendszerébe emelni anélkül, hogy az emberi jogok koncepcióját meg ne változtassuk, torzítva ezzel annak eredeti programját.”²⁸ Mint intézményesült pozitív jogokról, egyszersmind erkölcsi jogokról beszél úgy, hogy tartalmi összefüggésük még ellentétes is lehet a társadalmi változások között.²⁹ És mondhatjuk azt is, hogy mindezen téren már érzékelhető jelentős változás.

A környezet védelme a dominánsan érvényesülő antropocentrikus megközelítésben elsősorban az emberiség pusztá pillanatnyi önérdeke, másodsorban jelenik csak meg az erre irányuló morális kötelesség mint a jövő nemzedékek jogainak védelme, a teremtett világ védelme, illetve egyes kultúrákban a természeti képződmények jogai.³⁰ A környezet megóvása és védelme előkérdése a többi alapjog érvényesülésének, amely a nemzetközi összefogások, az állam intézményvédelmi kötelezettségei teljesítése mellett az egészséges környezethez való jog megfelelő szabályozásában is testet ölt. A környezethez való jog mint harmadik generációs jog sajátos minőséget képvisel. Ugyanis az emberi jogoknak abba a csoportjába tartozik, amely nem pusztán nemzetközivé vált a globalizáció hatására, hanem maga a globalizáció hozta létre.³¹

26 I. Ferenc pápa: *Laudato si' kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról* (2015. június 18.). Róma. (Magyarul: Budapest, Szent István Társulat, 2015.).

27 Bándi Gyula: A környezethez való jog értelmezése a fenntartható fejlődési stratégia és az Alaptörvény fényében. *Acta Humana*, 1. (2013), 1. 75.

28 Dinah Shelton: Human Rights and the Environment: What Specific Environmental Rights Have Been Recognized? *Denver Journal of International Law and Policy*, 35. (2006), 1. 169.; lásd bővebben Bándi (2013): i. m.

29 Kerri Woods: *Human Rights and Environmental Sustainability*. (h. n.), Edward Elgar, 2010. 7.

30 Lásd még: United Nations General Assembly: *Harmony with Nature: Note by the Secretary General A/71/266* August 1, 2016; Judith E. Koons: Earth Jurisprudence: The Moral Value of Nature. *Pace Environmental Law Review*, 25. (2008), 2. 263.

31 Kondorosi Ferenc: A fenntartható fejlődés és a globalizáció kihívásai az emberi jogok szempontjából. In *Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam*. (h. n.), Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, 2005. 59.

A környezethez való jogot az emberi jogokkal az *aarhusi egyezmény* kapcsolta össze, amely elismerte a jelen nemzedékek kötelezettségeit a jövő nemzedékek felé, és megalapozta azt az álláspontot, hogy a fenntartható fejlődés csak minden érintett bevonásával érhető el. Bándi Gyula korábban idézett munkájában azt is kiemelte, hogy a környezetvédelmi követelmények megsértése emberi jogok sérelmeként való elismeréséért az Emberi Jogok Európai Bírósága sokat tett,

„[...] még akkor is, amikor az európai konvenció szövegének közvetlen hatálya látszólag nem terjed ki e kérdéskörre. A bíróság elfogadta, hogy nem elégedhetünk meg azzal a ténnyel, hogy a környezeti ártalmak témájával a konvenció nem foglalkozik, mert egyes más emberi jogok, alapjogok biztosítása mára már nem képzelhető el a környezeti érdekek védelme nélkül. A szoros összefüggést a kötelezettségek kiterjesztésével teremtette meg, amelyek révén az állam elé állított követelmények szintje egyre növekszik, jogsértése nem pusztán az állami szervek aktív jogsértéseiben keresendő, hanem a passzivitásban, a védelmi követelmények, kötelezettség elmulasztásában is.”³²

A környezeti ártalmakhoz és a klímaváltozáshoz köthető emberi jogok gyakorlása tehát összekapcsolódik az egészséges környezethez való joggal.³³

Az alapállás formailag azóta sem változott, érdemben nincs napirenden sem az Emberi Jogok Európai Egyezménye módosítása, sem kiegészítése egy újabb jegyzőkönyvvel, noha valóban voltak erre lépések, nem túl sok sikerrel.³⁴ Ugyanakkor az alapvető jogok negyedik generációjaként a jövő társadalmára vonatkoztatva megjelent a jogok és kötelezettségek generációja és a kötelezettségek oldaláról közelítenek.³⁵

Az Európa Tanács emberi jogi tanácsosának véleménye 2019-ben a környezeti jogok formális elismerésére buzdította a tagállamokat, illetve különösen az ENSZ intézményeit.³⁶ Az Európai Szociális Charta 11. cikkéhez, az egészséghez való jog védelméhez kapcsolódó joggyakorlata elismeri a környezethez való jog létét, ugyanakkor korlátozottabb módon, mint ami a teljes környezeti jogi megközelítéshez elegendő lenne. Az „egészséges környezethez való jog” vélhetően főként környezet-egészségügyi problémákat takar, viszont pluszként megjelenik az elővigyázatosság elve is.

Annak ellenére, hogy a nemzetközi közösség számos nemzetközi fórumon sokféleképpen fejezte ki az elmúlt 50 évben a környezet védelme iránti elköteleződését, hosszú út vezetett a környezethez való jog globális elfogadásának legújabb mérföldkővéhez. 2021. október 8-án az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa elfogadta a *48/13. számú*

32 Bándi (2013): i. m. 78.

33 Lásd még Raisz Anikó: Az emberi jogok új kihívások előtt – avagy a globalizáció egyes kérdései, különös tekintettel a WTO-ra. *Collega*, (2006), 2–3. 238–241.

34 Bándi (2021): i. m. 78.

35 Bándi (2021): i. m. 77–78.

36 Council of Europe: *Human Rights Comment: Living in a Clean Environment: A Neglected Human Rights Concern for All of Us*. Strasbourg (2019. június 4.). l.

határozatot, amely – bár jogi kötőerővel nem rendelkezik –, elismeri, hogy a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezet emberi jog.

Ezzel egyidejűleg az ENSZ Emberi Tanácsa egy második állásfoglalással³⁷ fokozott figyelmet fordított az éghajlatváltozás emberi jogi hatásaira, és létrehozta a kifejezetten e kérdéssel foglalkozó különleges előadó intézményét. Az emberi jogok és a környezet közötti kapcsolat vitathatatlan voltára hívta fel a figyelmet, D. R. Boyd – az ENSZ emberi jogokkal és környezetvédelemmel foglalkozó különleges jelentéstevője –, aki hangsúlyozta, hogy az Emberi Jogi Tanács 48/13. számú határozatának katalizátornak kell lennie egy ambiciózusabb fellépéshez minden egyes környezetvédelmi kérdésben. Az Emberi Jogi Tanács mellett több mint 150 ország ismeri el és védi az egészséges környezethez való jogot alkotmányai, nemzeti törvényei, bírósági vagy nemzetközi okmányok ratifikálása révén. A határozat jelentőségét az adja, hogy ez a környezethez való jog első nemzetközi, globális elismerése.

A biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog az emberi jogok széles körének teljes körű érvényesüléséhez kapcsolódik, beleértve az élethez, az egészséghez, az élelemhez, a vízhez és a higiéniahoz való jogot. Enélkül még az emberi méltóság minimális normáihoz sem férünk hozzá. II. János Pál pápa már az 1999. évi béke világnapi üzenetében rámutatott arra, hogy „[a]z emberi méltóság elősegítése az egészséges környezethez való joggal összefügg, mert e jog rávilágít az egyén és a társadalom közötti viszony dinamikájára. Nemzetközi, regionális és nemzeti normák fokozatosan jogi formába öntik ezt a jogot. A jogszabályok azonban önmagukban nem elégségesek.”³⁸

Érzékelhető a fentiek alapján az a globális tendencia, hogy az elmúlt években jelentősen megnőtt az emberi jogok és a környezet közötti kapcsolatok felismerése,³⁹ a nemzetközi és hazai jogszabályok, bírósági határozatok, tudományos tanulmányok⁴⁰ száma és terjedelme növekszik.⁴¹ Sok állam ma már alkotmányába foglalja az egészséges környezethez való jogot. Az emberi jogok és a környezet kapcsolatára vonatkozó számos kérdés azonban megválaszolatlan maradt, és további vizsgálatot igényel.⁴²

Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa a 48/13. számú határozatával az ENSZ Közgyűlése a *kormányoktól összehangoltabb fellépést*, cselekvést vár a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog érvényesüléséhez. A vízhez és a higiéniahoz való jogok közgyűlési elismerése ezt már részben elérte. Michelle Bachelet, az ENSZ emberi

37 United Nations Human Rights Council Resolution 48/14.

38 II. János Pál pápa: *Az emberi jogok tisztelete az igazi béke titka. Üzenet a béke világnapja alkalmából.* (Message of his Holiness Pope John Paul II for the Celebration of the World Day of Peace). 1999.

39 Barry S. Levy – Jonathan A. Patz: Climate Change, Human Rights, and Social Justice. *Annals of Global Health*, 81. (2015), 3. 310–322.

40 Lásd még Brian Berkey: Human Rights, Harm, and Climate Change Mitigation. *Canadian Journal of Philosophy*, 47. (2017) 2–3. 416–435.

41 Lásd még Wolfgang Sachs: Climate Change and Human Rights. *Development*, 51. (2008). 332–337.

42 Lásd még Carl Knight: Climate Change, Fundamental Interests, and Global Justice. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 19. (2016), 5. 629–644.

jogi főbiztosa 2022 májusában a nyolcadik glioni emberi jogi párbeszédén⁴³ kiemelte, hogy számos kérdés vár válaszra abban a folyamatban, amely során a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog fogalmi tartalmát a nemzetközi együttműködések és párbeszéd során elnyeri. Mit jelent konkrétan az Emberi Jogi Tanács által a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog elismerése? Mit jelent ez az államok, az emberek és a természet számára? Ami vitán felül áll, az az, hogy az ENSZ minden tagállamának kötelezettsége van az emberi jogok tiszteletben tartására, védelmére és betartására. Ez kiterjed az emberek védelmére az előrelátható és megelőzhető emberi jogi károktól, amelyeket a környezetromlás minden és egyben bármely formája okoz. Hangsúlyozta, hogy *minden emberi jog az egészséges környezettől függ*. Az egészséges környezethez való jog érvényesítése az államokat arra kötelezi, hogy megelőző és reagáló intézkedéseket is tegyenek e jogok előmozdítása, védelme és fenntartása érdekében. Biztosítaniuk kell azt is, hogy a vállalkozások és más szereplők betartsák ezeket, és jogorvoslati lehetőséget biztosítsanak e jogok megsértése esetén.

Az *Európai Unió*nak az ENSZ emberi jogi fórumain képviselt *stratégiai prioritásait* évente egyszer meghatározza az Európai Tanács, amely dokumentum megadja fő cselekvési irányvonalait. 2022-ben a Tanács újól meg erősítette az EU elkötelezettségét az emberi jogok, a demokrácia és a jogállamiság következetes és koherens tiszteletben tartása, védelme és betartatása mellett külső fellépéseinek minden területén, valamint az ENSZ emberi jogi rendszerének külső fellépése sarokkövének támogatása mellett.⁴⁴

Összességében tehát elmondható, hogy az élethez való jog számos környezeti összefüggéssel érintett – bármilyen környezeti zavarhoz köthető, amely közvetlenül hozzájárult az emberélet elvesztéséhez.⁴⁵ A szociális jogok közé sorolt egészséghez való jog⁴⁶ szorosan kapcsolódik az egészséges környezethez való joghoz. A környezetvédelemmel kapcsolatos jogokhoz a nem standard szociális jogok is hozzátartoznak, mint a fejlődéshez való jog,⁴⁷ élelmiszerhez és vízhez való jog. A fejlődéshez való jog érvényesítése, a fenntartható fejlődés megvalósítása elismeri, hogy a környezetromboló gazdasági fejlődés nem eredményez hosszú távú társadalmi fejlődést,⁴⁸ kü-

43 Michelle Bachelet: „*The Right to a Clean, Healthy, and Sustainable Environment. What Does It Mean for States, for Rights-Holders and for Nature?*” Glion, Human Rights Dialogue, 2022. május 16.

44 Lásd: <https://bit.ly/3QF1OMQ>

45 Bándi (2021): i. m. 185.

46 Bándi Gyula: A személyek jogi védelme és a környezethez való jog. In Pogácsás Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 23–41.

47 Lásd ENSZ: *Nyilatkozat a fejlődéshez való jogról* (1986).

48 Szabó Marcel: A fenntartható fejlődés: nemzetközi jogi elmélet és szerződéses gyakorlat. In Raisz Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 161–174.

lönösen veszélyezteti a jövő generáció jogai érvényesülését.⁴⁹ A vízhez való hozzáférés az emberi élethez nélkülözhetetlen. Az alapvető emberi szükségletek biztosítása előfeltétele a legfontosabb emberi jogok, így többek között az élethez és az emberi méltósághoz való jog érvényesítésének is.

4. Élelmezés és SDGs-célkitűzések kapcsolódási pontjai

Az éghajlatváltozással foglalkozó kormányközi testület (*Intergovernmental Panel on Climate Change*, IPCC) előrejelzése szerint több millió ember egészségi állapotát érinti a szélsőséges időjárási események miatt megnövekedett halálozások, az alultápláltság, a betegségek és sérülések száma, és egyes fertőző betegségek megváltozott területi eloszlása.⁵⁰

Mindez nem választható el azoktól a fenntartható fejlesztési céloktól, amelyeket a nemzetközi szervezet az emberiség közeljövőjét illetően körvonalazott. Az SDGs eléréséhez szükséges cselekvés részeként az ENSZ égisze alatt megrendezett *The Food Systems Summit* (ENSZ Élelmiszerrendszerek Csúcstalálkozója)⁵¹ keretében a 17 fenntartható fejlesztési célt az élelmiszerrendszerek megközelítésén keresztül kapcsolták össze. Az élelmiszerrendszerek optimalizálása szerephez jut olyan globális kihívásokkal szemben, mint az éhezés, az éghajlatváltozás, a szegénység és az egyenlőtlenség elleni küzdelem. A fenntartható fejlesztési célok mentén az ENSZ egyértelmű célokat tűzött ki az élelmiszerrendszerek kezelésére, amelyek a fenntartható fejlődés környezeti, gazdasági és társadalmi pillérei közötti összetett kapcsolatban valósulhatnak meg. A fenntartható élelmezési rendszerek kulcsszerepet játszanak a szegénység felszámolásában, és emellett további számos fenntartható fejlesztési cél elérésében.⁵² A túltápláltság és az alultápláltság együttes leküzdése kulcsfontosságú egészségügyi célok (3.SDG) eléréséhez. Lehetetlen lesz a vízkészletek fenntartható kezelése (6.SDG) anélkül, hogy a mezőgazdaság központi szerepet ne játszana ebben. A fenntartható halászati gazdálkodás alapvető az óceánok és tengerek megőrzéséhez és fenntartható használatához (14.SDG). Az élelmiszerrendszereknek tágabb értelemben is tükrözniük kell a fenntartható fogyasztásra és termelésre vonatkozó kötelezettségvállalásokat (12.SDG), az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás és a mérséklés tekintetében (13.SDG), valamint a szárazföldi ökoszisztémák védelme, helyreállítása és fenntartható kezelése (15.SDG) vonatkozásában.

49 Pranay Sanklecha: Our Obligations to Future Generations: The Limits of Intergenerational Justice and the Necessity of the Ethics of Metaphysics. *Canadian Journal of Philosophy*, 47. (2017), 2–3. 229–245.

50 IPCC: *Climate Change 2007: Synthesis Report*. Az I., II. és III. munkacsoport hozzájárulása az éghajlatváltozással foglalkozó kormányközi testület negyedik értékelő jelentéséhez [Core Writing Team, Pachauri, RK és Reisinger, A. (szerk.)]. IPCC, Genf, Svájc, 2007. 48.

51 United Nations: *The Food Systems Summit 2021*. New York, 2021. szeptember 24.

52 Lásd: <https://sdgs.un.org/goals>

5. Az éghajlat-politika és az emberi jogok összefüggése a környezeti igazságosságban

Környezeti igazságosságon az emberek egyetemes jogosultságát értjük az azonos állapotú és minőségű környezethez.⁵³ A társadalmi és természeti tér olyan egységéhez való jogról van szó, amelyben egészséges és teljes életet élhetnek, egyenlően viselve a társadalmi-gazdasági tevékenységekből, illetve politikai döntésekből vagy természeti folyamatokból eredő kockázatokat. A környezeti igazságosság akkor valósul meg, ha az egyenlőtlen fejlődést kiegyenlítjük, vagy csökkentjük hatásait, és mind a társadalmi-gazdasági, mind a természeti alapokon nyugvó igazságtalanságokat megszüntetjük.⁵⁴ Vélhetően ennek elérése sosem lesz lehetséges, de az igazságosságelméletek képviselői szerint törekedni kell annak megvalósulására.⁵⁵ A környezeti igazságosság megteremtésének része a klímaváltozás és az éhezés elleni küzdelem is.

Az ENSZ Éghajlat-változási Keretegyezménye keretében létrejött párizsi megállapodás (2016) volt az első olyan nemzetközi szerződés, amely *kifejezetten elismerte az éghajlat-politika és az emberi jogok közötti kapcsolatot*, lehetővé téve az emberi jogokkal kapcsolatos meglévő jogi eszközök alkalmazását annak érdekében, hogy az államokat és a magánvállalkozásokat a kibocsátások csökkentésére ösztönözzék. A párizsi megállapodás kiemelte a fejlődéshez való jogot, az egészséghez való jogot, hangsúlyozva az éghajlatváltozással kapcsolatos fellépések, válaszok és hatások szoros összefüggését a fenntartható fejlődéshez és a szegénység felszámolásához.

A párizsi megállapodás az élelmezésbiztonság védelmének és az éhezés felszámolásának alapvető elsődlegességét deklarálta, különösen az éghajlatváltozás kedvezőtlen hatásaival szemben az élelmiszer-termelő rendszerek különleges kiszolgáltatottságára irányította rá a figyelmet. Kimondta, hogy az éghajlatváltozás az emberiség közös ügye, az éghajlatváltozás kezelésére irányuló intézkedések során a részes feleknek tiszteletben kell tartaniuk, elő kell segíteniük és figyelembe kell venniük saját kötelezettségeiket az emberi jogok, az egészséghez való jog, az őslakos népek, a helyi közösségek, a migránsok, a gyermekek, a fogyatékkal élők, valamint a kiszolgáltatott helyzetben lévők jogai, a fejlődéshez való jog, valamint a nemek közötti egyenlőség, a nők szerepének és a nemzedékek közötti méltányosság elvének megerősítése vonatkozásában. A fenntartható életmódok, illetve a fenntartható fogyasztási és termelési minták fontos szerepet játszanak az éghajlatváltozás kezelésében. A párizsi megállapodás azonban nem tartalmazott még konkrét eszközöket az állami és vállalati szereplők felelősségre vonására az éghajlatváltozásra és az emberi jogok gyakorlására kifejtett hatásuk miatt.

53 Lásd még Avery Kolers: Solidarity as Environmental Justice in Brownfields Remediation. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 21. (2018), 5. 554–569.

54 Loretta Capeheart – Dragan Milovanovic: *Social Justice. Theories, Issues, and Movements*. New Brunswick, Rutgers University Press, 2007. 257.

55 Ember István (szerk.): *Környezet-egészségtan*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2006. 398.

6. Az élelemhez való jog a nemzetközi jogi dokumentumokban

A klímaváltozás által érvényesíthetőségükben befolyásolt emberi jogokat a jelen tanulmányban nem áll módunkban részleteiben vizsgálni – tartalmukat tekintve az egészséges környezethez való joggal számos közös metszetük van –, így azok közül az élelemhez való jog nemzetközi jogi vonatkozásait emeljük ki a bevezetőben ismertett okokból.

Az élelemhez való jog mint a környezeti zavarok miatt a megfelelő élelmiszerhez való fizikai és gazdasági hozzáféréshez való jog⁵⁶ fokozatosan nyomás alá került.⁵⁷ A megfelelő élelemhez való jog elválaszthatatlanul összekapcsolódik az élethez és emberi méltósághoz való joggal, hiszen a megfelelő élelemhez történő hozzáférés hiánya nem csupán az emberhez méltó életet, de szélsőséges esetben közvetlenül magát az emberi életet is veszélyeztetheti, és elengedhetetlen más, az emberi jogokat deklaráló nemzetközi dokumentumokban⁵⁸ biztosított emberi jogok biztosításához.⁵⁹

Az élelem egyenetlen eloszlása számos tényező függvénye, amelyek között akadnak az embertől független környezeti (így különösen a Föld éghajlati adottságaiból adódó), embertől függő környezeti tényezők (értve ez alatt különösen a klímaváltozás hatásait, illetőleg a bioüzemanyag előállítását által okozott élelmiszerhiányt) és közvetlenül az emberi magatartásra visszavezethető, a környezeti kérdésektől teljesen független tényezők (háborús övezetekben, egyéb fegyveres konfliktusokkal sújtott, illetőleg politikailag bizonytalan térségekben a befektetések hiánya és azok következményei, a gazdasági válság hatásaiból adódóan növekvő élelmiszerárak, egyes fejlett államok protekcionista agrárpolitikája) egyaránt.

Az élelemhez való jog fogalmi kérdései kapcsán tisztázandó, hogy az élelem és az élelmiszer eltérő fogalmi kategóriák.⁶⁰ Amíg az élelem az élethez szükséges elemi táplálékokat, feldolgozatlan élelmiszereket jelenti, amelyek az egyén létfenntartásához szükséges ásványi anyagokat, vitaminokat és tápanyagokat tartalmaznak,

56 Tiba Zoltán: Az „éhezéshez való jog” a nemzetközi jogban. *Acta Humana*, 14. (2003), 4. 44–58.

57 Tiba Zoltán: Éhezés és éhínségek. Elméletek, hipotézisek és a nemzetközi jog összefüggései. *Acta Humana*, 17. (2006), 3–4. 89–104.

58 Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya Első és Második Fakultatív Jegyzőkönyve.

59 Az élelem fogva tartott személyektől való szándékos megvonása a kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés tilalmának sérelmét is megvalósíthatja. Lásd Lantsova vs. Fédération de Russian esetben (az Emberi Jogi Bizottság döntött Lantsov úr fogva tartásáról, aki egy túlsúlyos fogolytáborban halt meg anélkül, hogy megfelelő élelmiszerhez vagy egészségügyi szolgáltatásokhoz hozzáfért volna).

60 A megfelelő élelemhez való jogot el kell határolnunk az élelembiztonságtól is, amelyről akkor beszélhetünk, ha egy adott területen élő minden személy bármikor képes fizikai és gazdasági értelemben is hozzáférni a számára megfelelő mennyiségű, biztonságos és tápláló ételhez, amely számára az aktív és egészséges életmód folytatásához szükséges. Az élelembiztonság ekként tehát kifejezetten az élelemhez történő hozzáférés lehetőségét jelenti, ily módon előfeltétele a megfelelő élelemhez való jog teljes élvezetének.

addig élelmiszernek minden olyan feldolgozott, részben feldolgozott vagy feldolgozatlan anyagot vagy terméket tekinthetünk, amelyet emberi fogyasztásra szánnak, illetve amelyet várhatóan emberek fogyasztanak el.⁶¹ A nemzetközi egyezmények a két fogalom közül kivétel nélkül az élelemhez való jogot deklarálják – még hozzá számos esetben a „megfelelő” élelem követelményével kiegészítve. Az élelemhez való jogot mint alapvető emberi jogot csak az 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával ismerték el, a megfelelő életszínvonalhoz való jog részjogaként. Az Egyetemes Nyilatkozat 25. cikk (1) bekezdése értelmében „[m]inden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, nevezetesen élelemhez”.

A megfelelő élelemhez való jogot számos további nemzetközi jogi dokumentum is elismeri. Az ENSZ Nyilatkozat a fejlődéshez való joghoz (1986) kimondta, hogy

„[a]z államoknak nemzeti szinten meg kell tenniük minden szükséges intézkedést a fejlődéshez való jog megvalósítása érdekében, és biztosítaniuk kell többek között az esélyegyenlőség lehetőségét mindenki számára az alapvető erőforrásokhoz, az oktatáshoz, az egészségügyi szolgáltatásokhoz, az élelmiszerekhez való hozzáférésben, lakhatás, foglalkoztatás és a jövedelem igazságos elosztása.”⁶²

A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (ICESCR) minden más nemzetközi jogi dokumentumnál átfogóbban rendelkezik erről az emberi jogról. Az Egyezségokmány 11. cikkének 1. bekezdése szerint a részes államok elismerik „mindenkinek a jogát önmaga és családja megfelelő életszínvonalára, ideértve a kellő táplálkozást, ruházkodást és lakást, valamint az életkörülmények állandó javulását”, míg a 11. cikk e2. bekezdésének értelmében a részes államok elismerik, hogy több azonnali és sürgős lépésre is szükség lehet, hogy biztosítsák „mindenkinek az alapvető jogát arra, hogy ne éhezzenek”. Az Egyezségokmány 11. cikke 2. pontja szerint a részes államok, elismerve mindenki alapvető jogát az éhezéstől való megszabaduláshoz, egyénileg és nemzetközi együttműködésen keresztül megteszik azokat az intézkedéseket, beleértve az egyedi programokat is, amelyekre szükség van a termelési módszerek javítására, az élelmiszerek tartósítása és forgalmazása a műszaki és tudományos ismeretek maradéktalan kihasználásával, a táplálkozás alapelveinek ismeretterjesztésével és az agrárrendszerek fejlesztésével vagy reformjával, hogy a természeti erőforrások leghatékonyabb fejlesztése és hasznosítása megvalósuljon. Emellett mind az élelmiszer-importáló, mind az élelmiszer-exportáló országok problémáinak figyelembevételével biztosítani kell a világ élelmiszer-ellátásának a szükségletekhez viszonyított méltányos elosztását.

Az élelemhez való jog tartalmát az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága által elfogadott 12. számú Általános Kommentár (*General Comment* No. 12.) egyértelműsítette. A megfelelő élelemhez való jog akkor biztosított, ha

61 Az Európai Parlament és a Tanács 178/2002/EK rendelete (2002. január 28.) 2. cikk.

62 United Nations: *Declaration on the Right to Development* (1986. december 4.).

minden férfi, nő és gyermek egyedül vagy egy közösségben fizikai és gazdasági értelemben is bármikor hozzáférhet a számára szükséges élelmiszerhez vagy ételhez.⁶³ A megfelelő élelemhez való jog minden emberre vonatkozik, így a 11. cikk 1. bekezdése szerinti „önmaga és családja” szerint. A megfelelő élelemhez való jog fokozatos megvalósítása megköveteli az államoktól, hogy teljesítsék a nemzetközi jog szerinti vonatkozó emberi jogi kötelezettségeiket.

Az élelmiszer fogalmi körében született – de az alapvető élelmészre is vonatkoztatott – nemzetközi dokumentumok körében kiemeljük a Táplálkozási Világnyilatkozatot (1992),⁶⁴ amely elismeri, hogy a táplálkozási szempontból megfelelő és biztonságos élelmiszerekhez való hozzáférés minden egyén joga.

A Világkonferencián I. Ferenc pápa is felszólalt, aki szerint a javak igazságos elosztása és a szolidaritás számolhatja fel az éhezést. Megfogalmazása szerint „a szolidaritás szó eltűnt a szótárunkból”. A Szentatyá rámutatott, hogy az éhezés és alultápláltság elleni küzdelmet a piac diktálta előnyök és a haszon uralma akadályozza, amelyek az ételt minden más áruval egyenlővé tették, és alárendelték a pénzügyi spekulációnak. A gyakorlati megoldáshoz a javak igazságos elosztása vezethet.

A Táplálkozási Világnyilatkozat elismeri, hogy globálisan mindenkinek van elég élelem, és hogy az egyenlőtlen hozzáférés okozza a fő problémát. A Táplálkozási Világnyilatkozat célja, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában foglaltakat – a megfelelő életszínvonalhoz és élelemhez való jogot is – szem előtt tartva, elősegítse a szolidáris cselekvést az éhezéssel szembeni harcban.

A megfelelő élelemhez való jog érvényesítése körében az Élelmiszersegély-egyezmény (1999) érdemel még említést, amelynek célja, hogy hozzájáruljon a világ élelmézbiztonságához, és javítsa a nemzetközi közösség azon képességét, hogy reagálni tudjon a rendkívüli élelmészeti helyzetekre és a fejlődő országok egyéb élelmészeti szükségleteire azáltal, hogy megfelelő szintű élelmiszersegélyt biztosít előre kiszámítható alapon.⁶⁵

7. Nemzetközi együttműködési keretek

Az élelemhez való jog érvényesítésének nemzeti szinten való elősegítésében különösen fontos szerepe van az ENSZ ügynökségeinek, ideértve az Egyesült Nemzetek Fejlődést Segítő Keretprogramját (UNDAF). Az államok jogi kötelezettségeinek

63 General Comment No. 12 on The Right to Adequate Food (E/C.12/1999/5), 6. pont.

64 A világ több mint 170 országa az elégséges és az egészséges táplálkozás biztosításáról fogadott el nyilatkozatot, valamint közös cselekvési tervet a FAO égisze alatt.

65 A tagokat ösztönzi annak biztosítására, hogy a nyújtott élelmiszersegély különösen a legkiszolgáltatottabb csoportok szegénységének és éhezésének enyhítésére irányuljon, és összhangban álljon ezen országok mezőgazdasági fejlődésével. Valamint átfogó keretet biztosít a tagok közötti együttműködéshez, koordinációhoz és információmegosztáshoz az élelmiszersegélyekkel kapcsolatos kérdésekben az élelmiszersegély-műveletek valamennyi vonatkozásában a nagyobb hatékonyság, valamint az élelmiszersegély és más szakpolitikai eszközök közötti jobb koherencia elérése érdekében.

természetét a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (ICESCR) 2. cikke határozza meg. Az élelemhez való jog érvényesítésére összehangolt erőfeszítéseket kell tenni a központi, gazdasági szereplők és a civil társadalom alkotóelemei között is. Az élelemhez való jog nemzeti szintű érvényesítésében együtt kell működniük az élelmezéssel foglalkozó szervezeteknek – FAO, a Világélelmezési Programnak (WFP), amely az ENSZ élelmezési segélyekkel foglalkozó, a világ legnagyobb, az éhezés ellen küzdő és az élelmiszer-biztonsággal foglalkozó humanitárius szervezete, a Nemzetközi Mezőgazdasági Fejlesztési Alapnak (IFAD) –, mégpedig az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programjának (UNDP), a Világbanknak és a regionális fejlesztési bankoknak a szaktudására alapozva, ezen szervezetek egyéni megbízásait tiszteletben tartva.⁶⁶

Az ENSZ alapokmányának értelmében mind az egyes államoknak, mind az államok közösségének felelőssége van a katasztrófák enyhítésével, rendkívüli állapotok idején a humanitárius segítségnyújtással, a menekülteknek és a belföldön áttelepített személyeknek nyújtott támogatással összefüggő együttműködéssel kapcsolatban. Az államoknak képességeikhez mérten kell hozzájárulniuk ehhez a feladathoz úgy, hogy a legveszélyeztetettebb társadalmi csoportok elsőbbséget élvezzenek az élelmiszersegélyek tekintetében. Amennyiben az lehetséges, az élelmiszersegélyt olyan módon kell biztosítani, amely nem befolyásolja hátrányosan a helyi termelőket és a helyi piacokat, és olyan módon kell megszervezni, amely megkönnyíti a segélyezetteknek az élelmiszer-önellátáshoz való visszatérést. Az élelmiszersegélynek a leendő segélyezettek igényeihez (biztonság és kulturális igények) kell igazodnia.⁶⁷ A részes államoknak el kell ismerniük a nemzetközi együttműködés alapvető szerepét – az ENSZ alapokmányának 56. cikkében, az Egyezségokmány 11. cikk 2. bekezdés 1. pontjában és 23. cikkében foglalt speciális rendelkezéseknek és az élelmezési csúcstalálkozó (World Food Summit) római nyilatkozatának⁶⁸ szellemében –, illetve mind együttesen, mind külön-külön is intézkedéseket kell tenniük az élelemhez való jog teljes érvényesülésének elérése érdekében. E kötelezettség teljesítése során a részes államoknak intézkedéseket kell tenniük annak érdekében, hogy más államok is tiszteletben tartsák az élelemhez való jog érvényesülését, továbbá az élelemhez való hozzáférés elősegítésének érdekében arra, hogy amikor szükséges, megadják az elengedhetetlen segítséget. A részt vevő államoknak a nemzetközi egyezmények megkötése során biztosítaniuk kell a megfelelő figyelmet az élelemhez való jogra, és figyelembe

66 T. Kovács Júlia: Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya: 12. számú általános kommentár – A megfelelő élelemhez való jog (11. cikkely) (Huszadik ülészak, 1999). *Acta Humana*, 2. (2014), 4. 55–64.

67 Lásd bővebben T. Kovács (2014): i. m.

68 Római Nyilatkozat a világ élelmezésbiztonságáról. Lásd: www.fao.org/3/W3613E/W3613E00.htm. 2002 júniusában a FAO világtalálkozót tartott, hogy megvizsgálja az éhínség felszámolásában elért eredményeket. Az öt évvel később World Food Summit névre keresztelt találkozó célja az 1996-os csúcstalálkozó óta elért előrehaladás nyomon követése és ezen erőfeszítések felgyorsításának módjai voltak.

kell venniük a jövőbeli nemzetközi jogi eszközöknek az e cél felé való törekvését.⁶⁹ Az államoknak ezen felül minden esetben tartózkodniuk kell az olyan intézkedésektől, amelyek veszélyeztetik az élelmiszer-termelés feltételeit és az élelemhez való hozzáférést más országokban. Az élelem soha nem használható fel az államok által politikai vagy gazdasági nyomásgyakorlás eszközeként.⁷⁰ Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága ebben a tekintetben emlékeztetett a 8. számú általános kommentárban kifejtett álláspontjára a gazdasági szankciók és a gazdasági, szociális és kulturális jogok tiszteletben tartása közötti kapcsolatról.

Az ENSZ bécsi nyilatkozat és cselekvési programja (1993) felhívta a részes államokat az Emberi Jogok Világkonferenciáján deklaráltak betartására, miszerint

„[t]artózkodjanak minden olyan egyoldalú intézkedéstől, amely nincs összhangban a nemzetközi joggal és az Egyesült Nemzetek Alapokmányával, amely akadályokat gördít az államok közötti kereskedelmi kapcsolatok elé, és gátolja az 1. pontban meghatározott emberi jogok teljes körű érvényesülését. az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és a nemzetközi emberi jogi okmányok, különös tekintettel a mindenki egészségének és jólétének megfelelő életszínvonalhoz való jogára, beleértve az élelmet és az orvosi ellátást, a lakhatást és a szükséges szociális szolgáltatásokat. Az Emberi Jogok Világkonferenciája megerősíti, hogy az élelmiszert nem szabad politikai nyomásgyakorlás eszközeként használni.”⁷¹

8. A klímaváltozás és a jogérvényesítés egyes formái

A klímaváltozás és a globális természeti veszélyek, károk elhárítása és enyhítése körében számos olyan jogintézmény rendelkezésre áll, amellyel a bolygóért felelősséget viselő személyek, szervezetek, államok élhetnek. Miközben ezek a jogintézmények (és a jogrendszerek) is folyamatosan alakulnak, fejlődnek, közben maga a természet állapota is változik. A társadalmi élet szereplői – mindenki a maga helyén – igyekszik az eszközöket is tökéletesíteni és keresni további még hatékonyabb lehetőségeket.

Az emberi jogi bírói fórumok az esetek nagy részében bizonyos emberi jogok személyjogaként tekintenek a környezeti implikációkra, ezáltal küszöbölve ki az emberi jogi katalógusokban szereplő környezeti vonatkozású emberi jogok hiánya által előidézett problémát.

69 Lásd bővebben T. Kovács (2014): i. m.

70 „37. States parties should refrain at all times from food embargoes or similar measures which endanger conditions for food production and access to food in other countries. Food should never be used as an instrument of political and economic pressure. In this regard, the Committee recalls its position, stated in its General Comment No. 8, on the relationship between economic sanctions and respect for economic, social and cultural rights.” ENSZ Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága: Substantive Issues Arising in the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment 12 (Twentieth session, 1999) E/C.12/1999/5.

71 United Nations: *Vienna Declaration and Programme of Action* (1993. június 25.).

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) *nem garantálja sem az egészséges környezethez való jogot, sem az élelemhez való jogot* azonban az EJEE-ben garantált jogok – mint például a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog – bevonhatók bizonyos kapcsolódó ügyekbe.⁷² Az EU számos tagállama elfogadta az aarhusi egyezményt, amelynek 9. cikke konkrét jogokat fogalmaz meg az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést illetően környezeti ügyekben (harmadik pillér). Az Európa Tanács jogának alkalmazásában az EJEE nem biztosítja az egészséges környezethez való jogot, azonban az EJEE ítélkezési gyakorlata megerősíti, hogy bizonyos EJEE-ben garantált jogokat – mint például a 2. cikk (élethez való jog)⁷³ és a 8. cikk (magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog) – értelmileg tartalmazzák a környezeti ügyek.⁷⁴ A súlyos környezetszennyezés befolyásolhatja az egyének jólétét, és megakadályozhatja, hogy élvezzék otthonukat, és ezzel hátrányosan befolyásolja magán- és családi életüket.⁷⁵ Környezeti ügyekben csak a kifejezetten érintetteknek áll jogában részt venni a döntéshozatalban. A környezet védelmét célzó *actio popularis* (közérdekű pereskedés) – a nyilvánosság által élvezett környezeti jog védelmét vagy érvényesítését célzó jogi eljárás – nincs előírva.⁷⁶

Az Emberi Jogok Európai Bírósága vonatkozó ítélkezési gyakorlatában az élelemhez való jog közvetlen formájában nem hívható fel, hiszen az sem az Emberi Jogok Európai Egyezményében, sem annak kiegészítő jegyzőkönyveiben nem szerepel. Nem zárható ki ugyanakkor elviekben annak lehetősége, hogy az élelemhez való jog sérelmét más, az Egyezményben szereplő jogokkal összefüggésben vizsgálja a Bíróság (így különösen az élethez való jog, a kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés tilalma, a magán- és családi élethez való jog, a tulajdonjog vonatkozásában).⁷⁷ Az a tény, hogy a strasbourgi bíróság esetjogából az élelemhez való jog alkalmazására nem hozható példa, elsősorban az európai kontinens gazdasági értelemben vett fejlettségére és ekként a potenciális ügyek hiányára vezethető vissza.

72 Lásd *Kézikönyv az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésre vonatkozó európai jogról*. Luxembourg, 2016.

73 Lásd például EJEB, Öneriyıldız kontra Törökország, 48939/99 sz. kereset, 2004. november 30. 111–118. bekezdések (a 2. cikk eljárási szempontjairól).

74 Lásd például EJEB, López Ostra kontra Spanyolország, 16798/90 sz. kereset, 2004. december 9. 58. bekezdés; EJEB, Taşkin és társai kontra Törökország, 46117/99 sz. kereset, 2004. november 10. 126. bekezdés. Lásd még Európa Tanács: *Manual on Human Rights and the Environment*. Strasbourg, 2012. Lásd még Európa Tanács: A környezet büntetőjog általi védelméről szóló Európa tanácsi egyezmény, CETS 172. sz., 1998 (előírja a részes államoknak, hogy minősítsék bűncselekménynek a súlyos környezeti bűncselekményeket, és működjenek együtt ezek végrehajtásában).

75 EJEB, Guerra és társai kontra Olaszország, 14967/89 sz. kereset, 1998. február 19. 60. bekezdés.

76 EJEB, İlhan kontra Törökország, 22277/93 sz. kereset, 2000. június 27. 52–53. bekezdések.

77 Az élelemhez való hozzáférés kérdései mind ez ideig kizárólag a fogva tartás körülményeivel (és ekként a kínzás tilalma sérelmével) összefüggésben merültek fel a strasbourgi bíróság gyakorlatában, amely esetekben nyilvánvalóan nem egy klasszikusan az élelemhez való jog érvényesíthetőségével kapcsolatos kérdéstről volt szó. (Lásd bővebben Szemesi Sándor: Az élelemhez való jog koncepciója a nemzetközi jogban. *Pro Futuro*, 3. [2013], 2. 86–92.)

Összességében elmondható, hogy az élelemhez való jog érvényesítése *nemzetközi szinten* tehát rendkívül korlátozott. Ennek oka az, hogy azok a szerződéses szervek, amelyek a legvilágosabban meghatározták az élelemhez való jog érvényesítésének fontosságát, nem rendelkeznek bírói vagy kvázi bírói kompetenciával.

Az Emberi Jogi Bizottság ugyanakkor már több mint félezer ügyben adott ki véleményt az élelemhez való jog megsértése vonatkozásában.

A jelenleg *regionális szinten* szerveződő és bírói fórum gyakorlatával rendelkező emberi jogi védelmi mechanizmusok az Emberi Jogok Európai Bírósága, az Emberi Jogok Amerika-közi Bírósága, valamint az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bírósága (2009 óta az Afrikai Bírósággal egybeolvasztva – African Court of Justice and Human Rights néven, amelynek ítélkezési gyakorlata egyelőre szegényes, mivel rendkívül kevés ügy került a testület, illetve jogutódja elé) joggyakorlatában vizsgálhatók.⁷⁸

Kifejezetten az *élelemhez való jog önálló jogként történő felhívására a regionális emberi jogi fórumok előtt* nem találunk példát, közvetett módon azonban már több esetben is felmerült a jog sérelme. Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága 2001-es döntése⁷⁹ példaként említhető,⁸⁰ amelynek értelmében a nigériai kormány sértette meg a Niger deltájában élő ogoni népnek az élethez, egészséghez, valamint a fejlődéshez való jogát, illetve ebből levezethető módon az élelemhez való jogát is. Megállapította, hogy az állam köteles annak biztosítására, hogy ne semmisítse meg, illetőleg ne szennyezze az élelem forrásait, nem lehetetlenítheti el a területén élő lakosság önellátásra irányuló próbálkozásait.

Összességében elmondható, hogy az élelemhez való jog önálló jogként történő felhívására a *regionális emberi jogi fórumok előtt* alig találni példát, közvetett módon fordulhat elő a jog sérelme.

A *nemzeti szintű jogérvényesítés* tekintetében elmondható, hogy a nemzeti emberi jogi intézményeknek különböző típusai vannak, beleértve a nemzeti emberi jogi bizottságokat, a közvetítő irodákat és az ombudsmani tevékenység intézményeit. Működésüket és megbízatásukat általában az érintett nemzeti intézmények által 1991 októberében elfogadott és az Egyesült Nemzetek által 1991-ben és 1993-ban ratifikált párizsi elvek vezérlik. Az emberi jogi intézmények szerepéről szóló 10. általános megjegyzésben a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogi Bizottság azt javasolta, hogy az államok biztosítsák, hogy ezen intézmények megbízatása magába foglalja a gazdasági, társadalmi és kulturális jogokat, valamint a panaszok meghallgatására vonatkozó hatáskört, amennyiben ezeket a jogokat megsértették. Az élelmiszerhez való jogra vonatkozó 18. iránymutatás ezen intézmények létrehozását javasolja abban az esetben, ha azok nem léteznek, valamint az élelmiszerhez való jog megbízatásuk

78 Raisz Anikó: A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy nemzetközi környezetjog bírói szemmel. *Miskolci Jogi Szemle*, 6. (2011), 1. 90–108.

79 The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights v. Nigeria („Ogoni Case”), Communication No. 155/96, Case No. ACHPR/COMM/A044/1 of 27 May 2002.

80 Lásd még Szemesi (2013): i. m.

során. A gyakorlatban a különböző nemzeti intézmények hatáskörrel rendelkezhetnek az élelmiszerhez való jog megsértésével kapcsolatos panaszok meghallgatására. Ezen intézmények közül többnek – például Argentínában és Kolumbiában is –, joga van panaszt benyújtani az áldozatok nevében, többek között az élelmiszerhez való jog megsértése esetén is. Az élelemhez való jog megsértésének több ezer áldozata fordult már például India, Argentína, Svájc Legfelsőbb Bíróságaihoz, a kolumbiai, dél-afrikai alkotmánybíróságokhoz és az Emberi Jogi Bizottsághoz. Ezek az esetek felvetik azt a kérdést, hogy milyen hatással volt a joggyakorlat az élelemhez való jog konkrét megéléséhez? Mennyire tekinthetők ezek az eszközök hatékonynak az éhezés elleni harcban?

Az államok által az élelemhez való jog belső jogban való megjelenítése eltérő lehet.

Vannak olyan államok, amelyek a belső jog szerinti formális érvényességét ismerték el a nemzetközi vagy regionális szerződésekben rögzített élelemhez való jognak.

Az ICESCR-t hivatalosan – az okirat elfogadása vagy beépítése révén – elismerték 77 államban.⁸¹ Argentínában például az Alkotmány 75. cikkének (22) bekezdése meghatározza a konkrét nemzetközi és regionális alkotmányos érvényű eszközöket. Néhány állam alapvetőnek nyilvánította az élelemhez való jogot a nemzeti alkotmány értelmében. Ez különösen igaz a Dél-afrikai Köztársaságra, Brazília, Kongó-Brazzaville, Haiti, Nicaragua és Ukrajna esetében. 2008-ban és 2009-ben Bolívia, illetve Ecuador mindegyike olyan alkotmányt fogadott el, amelyben az élelemhez való jog igazságszolgáltatás előtt felhívható alapvető jog.⁸² Egyes államok, például Brazília, Kolumbia, Kuba, Ecuador, Guatemala és Paraguay megteremtette a különösen veszélyeztetett csoportok élelemhez való jogát lakosságuk vonatkozásában, beleértve a gyermekeket, a tinédzsereket, az időseket, az őslakos lakosságot és a fogvatartottakat.

Az 1991-es kolumbiai alkotmány (*Political Constitution of Colombia of 1991*, szintén *Constitution of Human Rights* néven is) például nem ismeri el kifejezetten a gazdasági, társadalmi és kulturális jogokat, bár kötelezi az államot az államcélok tekintetében pozitív intézkedések meghozatalára, és rögzíti a nemzetközi szerződések belső jog szerinti hivatalos érvényességét, az alapvető jogok értelmezése körében is. A jog, amelyet a meglévő joggyakorlat a legvilágosabban meg kíván védeni, az *élelmiszerhez való jog a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek*, különösen rendkívül kiszolgáltatott személyek vagy csoportok (az idősek, a gyermekek és a nők) esetében.

Az *Abel Antonio Jaramillo y otros* ügy⁸³ szemléltetheti ezt a jelenséget. A kolumbiai alkotmánybíróság összesen 1150 hasonló sorsú család helyzetéről döntött, több mint 4000 személy vonatkozásában, mintegy 108 eljárás útján. Ezekben az esetekben a családok évek óta rendkívül kiszolgáltatott helyzetben éltek, és sikertelenül kértek

81 FAO: *The Right to Food Guidelines*. Rome, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2006. 135–136.

82 Article 16 of the Constitution of Bolivia, adopted by the people on 25 January 2009; articles 11 and 13 of the Constitution of the Republic of Ecuador, adopted by the people on 28 September 2008.

83 Colombia, Corte Constitucional, Acción de tutela instaurada por Abel Antonio Jaramillo y otros contra la Red de Solidaridad Social y otros, Sentencia T-025/2004.

segítséget az állami szervektől, miközben lakóhelyüket elhagyni kényszerültek. A Bíróság az alkotmányt az ICESCR fényében értelmezve arra a következtetésre jutott, hogy többek között az élethez való jog, az alapvető minimális létszükségletek, valamint az idősek és a nők jogai sérültek. Az alkotmányellenes helyzet orvoslása érdekében a *Bíróság elrendelte, hogy az állam csoportosítsa át az erőforrásokat a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyeket célzó programokra*. Azt is elrendelte, hogy a hatóságoknak két hónapon belül *tervet kell kidolgozniuk*, miközben a végrehajtandó társadalmi-gazdasági fejlesztési programok biztosítják az alapvető jogok érvényesülését minden lakóhelyüket elhagyni kényszerült személynek, beleértve az élelemhez jutást, mindaddig, amíg a sértettek saját eszközeiken keresztül gondoskodhatnak szükségleteikről. Bár az ügy nem eredményezett jelentős strukturális változásokat az 1150 lakóhelyét elhagyni kényszerült család életszínvonalában, de a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyeknek nyújtott állami élelmiszersegélyek megnövekedése mégis hatalmas eredmény volt ott.

Az államok által az élelemhez való jog belső jogban való megjelenítése tipizálásához visszatérve, a harmadik csoportot azok az államok alkotják, amelyek *az élelmiszerhez való hozzáférést* rögzítették – nem pedig az élelemhez való jogot – mint elvet, társadalmi vagy politikai alkotmányos államcélként. Ilyen példák Banglades, Etiópia, Guatemala, India, Malawi, Nigéria, Pakisztán, Uganda, a Dominikai Köztársaság, az Iráni Iszlám Köztársaság és Srí Lanka.

Az élethez való jog védelme érdekében az indiai Legfelsőbb Bíróság úgy döntött, hogy megvédi a hagyományos halászok tengerhez való hozzáférési jogát és a helyi gazdálkodók tengerhez való hozzáférési jogát, földjeiket és vizeiket a garnélarakot tömegesen halászó halászati feldolgozóipartól.⁸⁴ Ebben a döntésben a természet védelme összekapcsolódik a vízhez való joggal, a földhöz való jogon keresztül pedig az élelemhez való joggal is.

Ez az eset az indiai garnélarak-tenyésztés ökológiai és társadalmi vonatkozásaival foglalkozott.⁸⁵ A petíció benyújtója kérte, az indiai kormány által kiadott, tengerparti övezet szabályozására vonatkozó végrehajtást állítsák le az ökológiailag sérülékeny part menti területeken. Kérte továbbá a Tengerparti Irányító Hatóság által a tengeri élet és a part menti területek védelmére a vizes területek garnélarak-tenyésztésre való használatának tilalmát, valamint a nemzeti szövetség megalakítását. A Legfelsőbb Bíróság több hazai és nemzetközi tanulmányt elemzett a kereskedelmi ráktenyésztés ökológiai és társadalmi hatásairól. Figyelembe vette többek között a mezőgazdasági földterületek és mangrovák elvesztését, a természetes lefolyók akadályozását, a szikesedést, a természetes vetőmagok elpusztítását, a gyógyszerek és vegyszerek

84 India, Supreme Court, *S. Jagannath Vs. Union of India and Ors*, 1996.

85 Az indiai halászok által korábban használt hagyományos rizs/garnélaakvakultúra-rendszer helyén az intenzívebb garnélarak-tenyésztési módszerek jelentek meg, amelyek hektáronként több ezer kilogrammot tudtak termelni. Számos magáncég és multinacionális vállalat kezdett befektetni a garnélafarmokba. Néhány éven belül több mint nyolcvanezer hektár földet alakítottak át garnélarak-tenyésztésre. A környezetkímélő hagyományos művelési mód félintenzív és intenzív módszerekkel való felváltásával magas befektetési megtérülést és bővülő piacot vártak.

használatát, a talajvíz kitermelését és a biodiverzitás csökkenését. A bíróság hangsúlyozta, hogy az intenzívebb garnélarák-tenyésztés új trendje – a takarmányok, vetőmagok és egyéb inputok, valamint a vízgazdálkodási gyakorlatok különösebb ellenőrzése nélkül – komoly környezeti és ökológiai veszélyt helyezett kilátásba. A mezőgazdasági területeket kereskedelmi akvakultúra-gazdaságokká alakították át, ami a föld nélküli munkások munkanélküliségét és a megművelhető földterületek elvesztését is okozta. A garnélarák-akvakultúra vezérelvének a fenntartható fejlődésnek kellett volna lennie. A kereskedelmi garnélafarmok telepítésének engedélyezése előtt környezeti hatásvizsgálatot kellett végezni, amely figyelembe vette a térség különböző lakossági rétegeire gyakorolt társadalmi hatásokat is. Figyelembe kellett vennie a nemzedékek közötti méltányosságot és az érintettek és elítélletesek kompenzációját is. A bíróság ezért többek között elrendelte, hogy a központi kormányzatnak olyan hatóságot kell létrehoznia, amely rendelkezik az ökológiailag sérülékeny tengerparti területek védelméhez szükséges minden jogkörrel. A hatóságnak be kellett vezetnie az elővigyázatosság elvének és a szennyező fizet elvének az eljárásban való alkalmazását. A parti szabályozási övezeten belül a parti övezet szabályozási bejelentésében meghatározott garnélarák-tenyésztő tó nem építhető vagy létesíthető. Ez az irány nem vonatkozott a hagyományos típusú technológiákra. A bejelentésben meghatározott part menti szabályozási övezetben működő összes garnélarák-tenyésztő iparágat így le kellett bontani. A mezőgazdasági területeket, szóföldeket, mangrovákat, vizes területeket, erdőterületeket nem tudták átalakítani garnélarák-tenyésztő tavak építésére. A bejelentésben meghatározott part menti szabályozási övezeten kívül a hagyományostól és a továbbfejlesztett hagyományostól eltérő garnélaráktenyésztő-ipar a fent említett hatóság előzetes jóváhagyásával volt már csak létesíthető. A hatóságnak fel kellett mérnie az ökológiai veszteséget, és meg kellett állapítania a szennyezést elszenvedett személyek és családok kártalanítását.

A Bíróság egy másik ügyben a törzsi lakosság megélhetési eszközeit védte meg a magánvállalkozásoknak nyújtott állami bányászati koncessziók ellen.⁸⁶ Azonban a legfontosabb – az élelemhez való jog védelmével kapcsolatos – ügy Indiában a People's Union for Civil Liberties ügye, amelyben a Számvevőszék 2001-től kezdve egy sor határozatot hozott, amelyek megkövetelték az indiai állam kormányaitól, hogy hajtsák végre a lehető legtöbb élelmiszer-elosztási programot a hátrányos helyzetűek számára.⁸⁷ Ebben az összefüggésben döntött úgy a Legfelsőbb Bíróság, hogy meghallgatja 2001-ben a *Népi Szövetség a Szabadságjogokért* által benyújtott közérdekű beadványát azzal a céllal, hogy az éhező közösségek élelemhez való jogát Rajasthan államban megvédje. Ezekben a közösségekben sok ember halt meg, és az éhezés ellenére sem kaptak állami segítséget, bár néhány kilométerre rendelkezésre álltak élelmiszerkészletek. A petícióra reagálva a Legfelsőbb Bíróság elismerte, hogy az élelemhez való jogot az Alkotmány a 47. cikkében rögzített élethez való jog magában foglalja, amely előírja, hogy az állam intézkedéseket hozzon a lakosság tápláltsági állapotának

86 India, Supreme Court, Samatha Vs. State of Andhra Pradesh and Ors, 1997.

87 India, Supreme Court, People's Union for Civil Liberties Vs. Union of India & Ors, 2001.

javítására. A Bíróság ezt az értelmezést követte számos irányelv kiadásával India állam kormányai számára,⁸⁸ és kötelezte az állam kormányait, hogy azonosítsák a jogosult kedvezményezetteket a különböző meglévő programok keretében, közben kötelezővé tette a hatékony végrehajtást és a szükséges fejlesztések kialakítását.

A végrehajtás korai szakaszában jelentkező nehézségek ellenére a Számvevőszék állásfoglalásai jelentős hatással voltak az élelemhez való jog kézzelfogható megvalósítására Indiában, mert a korábban felhagyni kezdett élelmiszersegély-programok újjáéledtek, és milliók számára tették lehetővé az élelmiszerhez való hozzáférést.⁸⁹

Az államok által az élelemhez való jog belső jogban való megjelenítése tipizálásában további kategória, amikor az állam *az élelemhez való jogot az Alkotmányában szereplő alapvető, egymással összefüggő jogok* – mint például az élethez való jog vagy emberi méltósághoz való jog – érvényesítésén keresztül védi. Mintegy 114 állam rögzítette alkotmányában a szociális biztonsághoz való jogot, 46 állam még szélesebb körű jogot, például megfelelő életszínvonalhoz való jogot, 13 állam rendelkezik az egészséghez való jogról, amely magában foglalhatja az élelemhez való jogot is, 37 állam pedig megfelelő minimálbérhez való jogot ír elő az alapvető szükségletek kielégítésére.⁹⁰ Az egymással összefüggő jogokat rögzítő alkotmányok közül említjük példaként az emberi méltóságot rögzítő svájci alkotmányt,⁹¹ valamint az élethez való jogot rögzítő indiai alkotmányt.⁹²

Végezetül, egyes államok az élelemhez való jogot – például az élelmiszerbiztonság szabályozása révén – *nemzeti jogszabályban* rögzítették. Érdeemes megemlíteni, hogy Guatemala⁹³ és Brazília⁹⁴ az első olyan államok között voltak, amelyek élelmiszer- és táplálkozásbiztonsági törvényt fogadtak el, felügyeleti mechanizmusokat írtak elő, és amelyek elismerik az élelemhez való jogot, valamint az államok korrelatív kötelezettségeit.

Vizsgálatunk végén utalunk egy olyan példára, amelyben az élelemhez való jog megsértése nem csupán együtt járhat további – jelen esetben három – alapvető jog megsértésével is, hanem ezt a bíróság is kimondta ítéletében.

Az Amerika-közi Emberi Jogok Bírósága (EJAB) (*Inter-American Court of Human Rights, IACHR*) a *Lhaka Honhat Association bennszülött közösségek tagjai kontra Argentína ügyben* hozott 2020-as határozatában megállapította,⁹⁵ hogy Argentína megsértette az egészséges környezethez, a bennszülött közösségi tulajdonhoz, a kulturális identitáshoz, az élelmiszerhez és a vízhez való autonóm jogát.⁹⁶

88 India, Supreme Court, *People's Union for Civil Liberties Vs. Union of India & Ors*, 2001.

89 A döntésnek további szimbolikus üzenete is volt: a segélyprogramok kedvezményezettjei érintetteké váltak.

90 FAO (2006): i. m. 118–119.

91 Article 12 of the Federal Constitution of the Swiss Confederation, adopted in 1999.

92 Article 21 of the Constitution of India, adopted in 1950.

93 Law on the establishment of a national food and nutritional food security system enacted through Decree 32/2005.

94 Law 11346 adopted on 15 September 2006 by the Brazilian Congress.

95 Lásd a sajtóközleményt: www.corteidh.or.cr/docs/comunicados/cp_24_2020_eng.pdf

96 A határozat összefoglalása: www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/resumen_400_esp.pdf

Az egészséges környezethez való jogból kiindulva az EJAB elismerte, hogy „az egészséges környezethez való jog egyetemes érdek” és az emberiség létéhez szükséges alapvető jog.⁹⁷

A bíróság megállapította, hogy az argentin állam nem hozott létre olyan mechanizmusokat, amelyek biztosítanák a közösségi tulajdonjogot, és nem adott nekik valódi és hatályos jogcímet belső felosztások nélkül. Megállapította a társadalmi konzultáció hiányát, mert nem konzultált a közösségekkel, amikor módosításokat végzett a területükön. A megfelelő szabályozás hiánya megváltoztatta a bennszülöttek életmódját, és károsította kulturális identitásukat. Ezenkívül a közösségek nem járultak hozzá a területükön történő beavatkozásokhoz.⁹⁸ A bíróság az észszerű idő követelményének sérelmét is megállapította az állam terhére.

Kiemelte, hogy *a környezetkárosítással kapcsolatos problémák negatív hatással lehetnek az emberi jogok gyakorlására*,⁹⁹ és különösen a kiszolgáltatott helyzetben lévő csoportokra.¹⁰⁰ Ezek közé tartoznak az őslakos népek és más olyan közösségek, amelyek megélhetése a *természetes erőforrások rendelkezésre állásától függ*. Ezért az államot kötelezettség terheli, hogy a kiszolgáltatott helyzetben lévő csoportokkal szemben az egyenlőség elvét, valamint a hátrányos megkülönböztetés tilalmát szem előtt tartva járjon el.¹⁰¹

A döntés a természet védelmét úgy ismerte el – nyitva a természet jogai koncepció felé –, hogy az nem hasznosságában vagy hatásai miatt védendő érték, hanem önmagában is. Hangsúlyozta, hogy a környezeti károk további emberi jogok megsértését is okozhatják. Az EJAB hangsúlyozta, hogy az őslakos népek esetén az *egészséges környezethez való jog szorosan kapcsolódik az élelemhez*, a vízhez és a kulturális identitáshoz való joghoz,¹⁰² és különösen sebezhetőnek bizonyul a természeti környezet változásaival szemben.¹⁰³ A négy egymáshoz kapcsolódó jognak, nevezetesen az egészséges környezethez, a megfelelő élelemhez való jognak és a vízhez való jognak, valamint a kulturális életben való részvétel jogának a megsértését az EJAB az EJA 26. cikke alapján vizsgálta és állapította meg.

Az ítélet fontos precedenst teremtett, hiszen a bíróság először értelmezte ítéletében az egészséges környezethez, a megfelelő élelemhez, vízhez és kulturális identitáshoz való jogot, és konkrét jóvátételt is elrendelt.

A bíróság először határozott meg normákat a vízhez, élelemhez és az egészséges környezethez való jogra vonatkozóan. Az EJAB döntése mérföldkő az ország és a ré-

97 Lhaka Honhat kontra Argentína ügyben hozott ítélet (2020). 202–203. pont.

98 Lhaka Honhat kontra Argentína ügyben hozott ítélet (2020).

99 A Bíróság nagymértékben támaszkodott a 2018. évi 23/17. sz. tanácsadó véleményére az egészséges környezethez való jog értelmezésére, különösen ami az egészséges környezethez való jog tartalmára és hatályára vonatkozik.

100 Lásd még: Zombory Katarzyna: Az őslakos népek kulturális identitáshoz való joga az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága joggyakorlatában. *Pro Futuro*, 10. (2020), 3. 145–163.

101 Lhaka Honhat kontra Argentína ügyben hozott ítélet (2020). 209. pont.

102 Lhaka Honhat kontra Argentína ügyben hozott ítélet (2020). 274. pont.

103 Lhaka Honhat kontra Argentína ügyben hozott ítélet (2020). 228 és 245. pont.

gió őslakos közösségei számára. Argentínában nincsenek olyan mechanizmusok, amelyek biztosítanák az őslakos területekhez való (tulajdon)jogát, és a földjogok hiánya miatti problémák az egész országra kiterjednek.

A fenti jogeset kapcsán utalunk arra, hogy az Amerikai Államok Szervezetének (OAS) Közgyűlése korábban több határozatot is kiadott, amelyben felszólította a regionális államokat, hogy fejlesztési politikájukon belül mozdítsák elő az egészséges környezethez való jogot, különös tekintettel a klímaváltozás elleni küzdelemre. Egy ebbe a körbe tartozó határozat¹⁰⁴ például elismerte a környezet fenntartható kezelésének szükségességét az emberi méltóság és jólét előmozdítása érdekében. Másik határozata¹⁰⁵ elismerte a környezetvédelem és az emberi jogok közötti szoros kapcsolatot, és kiemelte, hogy az éghajlatváltozás káros hatással van az emberi jogok gyakorlására.

Összességében elmondható, hogy az élelemhez való jog nemzeti bírói fórumok előtti érvényesítésének példáiban összekapcsolódik más jogok sérelmével, mint például az egészséges környezethez való jog, tulajdonjog, a vízhez való jog, a lakhatáshoz való jog sérelmével. Ezekben az esetekben a bíróság által meghatározott konkrét teljesítési kötelezettségekkel a sérelmes helyzet orvoslása irányában tettek lépéseket. Azzal együtt, hogy ezekben az esetekben történt pozitív változás mind a természet állapotában, mind a sérelmet szenvedett személyek vonatkozásában, sok kérdés továbbra is nyitva maradt. Például annak megállapítása, hogy a természet állapotában előidézett változásért ki felel és milyen mértékben? Az eredeti állapot helyreállítható-e és milyen mértékben? Ki által? Az sem állapítható meg patikamérlegen, hogy egy-egy emberi jog elkülönülten mennyiben sérült, illetve egymáshoz sem arányosítható a sérelmük, ami alátámasztja azt is, hogy ezek az egymással érvényesíthetőségükben összefüggő jogok sérelmük esetén sem elválaszthatatlanok egymástól.

9. Zárógondolatok

A klímaváltozásnak az emberi jogok gyakorlására kifejtett hatása egy globálisan összefüggő természeti rendszerben halmozott lehet – erre hívta fel a figyelmet az Európai Parlamentnek az ebben a témában 2021. május 19-én kiadott állásfoglalása. Az éhezés elleni harc, a globális felmelegedés, elsivatagosodás és a zajló háborúk következtében a hatások fokozódnak. A jogérvényesítésnek globálisan eltérő lehetőségei vannak. A tanulmány számba vette az élelemhez való jogról rendelkező nemzetközi dokumentumokat és együttműködő szervezeteket. Majd néhány példán megvizsgálta, milyen kimenetelű volt a jogérvényesítés attól függően, hogy a nemzeti jog mely szabályozási szintjén jelent meg az élelemhez való jog. A vizsgált bírósági döntések alapján elmondható, hogy a panaszosok sikerként értékelték, amikor a bíróság a végrehajtó hatalom egyes döntései kapcsán megállapította az élelemhez való jog, illetve az egészséges környezethez való jog sérelmét, és előírta további intézkedési tervek kidolgozását vagy átírását, illetve végrehajtását. Bár a klímaváltozás és éhezés elleni

104 OAS: *Derechos Humanos y Medio Ambiente en las Américas*. AG/RES. 1926 (XXXIII-O/03).

105 OAS: *Derechos Humanos y Cambio Climático en las Américas*. AG/RES. 2429 (XXXVIII-O/08).

háborúban az igazságszolgáltatás útján való jogérvényesítés példái a gyors és hatékony cselekvést megkívánó helyzetben csak egy-egy igen aprócska csatát jelenthetnek, a jelen generáció reményei szerint ezen eszközök szerepe úttörés a jövő generáció számára az alkalmas jogintézmények keresése során.

Hatékonyáguk értékelése viszont – a klímaváltozás jelen állapotára tekintettel – biztos, hogy kizárólag egyszeri lesz.

Irodalomjegyzék

- Bachelet, Michelle: „*The Right to a Clean, Healthy, and Sustainable Environment. What Does It Mean for States, for Rights-Holders and for Nature?*” Glion, Human Rights Dialogue, 2022. május 16. Online: www.ohchr.org/en/statements/2022/05/right-clean-healthy-and-sustainable-environment-what-does-it-mean-states-rights
- Bándi Gyula: A környezethez való jog értelmezése a fenntartható fejlődési stratégia és az Alaptörvény fényében. *Acta Humana*, 1. (2013), 1. 67–92. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/actahumana/article/view/3028/2283>
- Bándi Gyula: A személyek jogi védelme és a környezethez való jog. In Pogácsás Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 23–41.
- Bándi Gyula: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye, a Szociális Karta és a környezeti jogok. *Acta Humana*, 9. (2021), 2. 179–206. Online: <https://doi.org/10.32566/ah.2021.2.8>
- Berkey, Brian: Human Rights, Harm, and Climate Change Mitigation. *Canadian Journal of Philosophy*, 47. (2017), 2–3. 416–435. Online: <https://doi.org/10.1080/00455091.2016.1268465>
- Boyd, David R.: *Catastrophic Environmental Impacts of Conflicts Jeopardize Human Rights Around the World – UN Expert World Environment Day*. 2022. június 5. Online: www.ohchr.org/en/media-advisories/2022/06/catastrophic-environmental-impacts-conflicts-jeopardize-human-rights
- Boyle, Alan: Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment. *Fordham Environmental Law Review*, 18. (2007), 3. 471–511.
- Boyle, Alan: Human Rights and the Environment: Where Next? *European Journal of International Law*, 23. (2012), 3. 613–642. Online: <https://doi.org/10.1093/ejil/chs054>
- Capeheart, Loretta – Dragan Milovanovic: *Social Justice. Theories, Issues, and Movements*. New Brunswick, Rutgers University Press, 2007.
- Council of Europe: *Human Rights Comment. Living in a Clean Environment. A Neglected Human Rights Concern for All of Us*. Strasbourg (2019. június 4.). Online: www.coe.int/en/web/commissioner/-/living-in-a-clean-environment-a-neglected-human-rights-concern-for-all-of-us
- Ember István (szerk.): *Környezet-egészségtan*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2006.
- ENSZ: *Nyilatkozat a fejlődéshez való jogról* (1986).
- Európa Tanács: *Manual on Human Rights and the Environment*. Strasbourg, 2012.
- FAO: *The Right to Food Guidelines*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2006. Online: www.fao.org/3/a0511e/a0511e.pdf
- Ferenc pápa: *Laudato si' kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról* (2015. június 18.). Róma. (Magyarul: Budapest, Szent István Társulat, 2015.)
- International Grain Council: *Grain Market Report*. 2022. Online: www.igc.int/en/gmr_summary.aspx

Az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól...

- IPCC: *Climate Change 2007: Synthesis Report*. Az I., II. és III. munkacsoport hozzájárulása az éghajlatváltozással foglalkozó kormányközi testület negyedik értékelő jelentéséhez [Core Writing Team, Pachauri, RK és Reisinger, A. (szerk.)]. IPCC, Genf, Svájc, 2007. Online: www.ipcc.ch/report/ar4/syr/
- II. János Pál pápa: *Az emberi jogok tisztelete az igazi béke titka. Üzenet a béke világnapja alkalmából*. (Message of his Holiness Pope John Paul II for the Celebration of the World Day of Peace). 1999.
- Kecskés, Gábor: A környezeti jogok értelmezése az Emberi Jogok Európai Egyezményébe foglalt jogok körében. *Acta Humana*, 9. (2021), 2. 207–220. Online: <https://doi.org/10.32566/ah.2021.2.9>
- Kézikönyv az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésre vonatkozó európai jogról*. Luxembourg, 2016. Online: <https://doi.org/10.2811/720847>
- Knight, Carl: Climate Change, Fundamental Interests, and Global Justice. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 19. (2016), 5. 629–644. Online: <https://doi.org/10.1080/13698230.2016.1183755>
- Kolers, Avery: Solidarity as Environmental Justice in Brownfields Remediation. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 21. (2018), 5. 554–569. Online: <https://doi.org/10.1080/13698230.2017.1398857>
- Kondorosi Ferenc: A fenntartható fejlődés és a globalizáció kihívásai az emberi jogok szempontjából. In *Fenntartható fejlődés – fenntartható jogállam*. (h. n.), Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, 2005.
- Koons, Judith E.: Earth Jurisprudence: The Moral Value of Nature. *Pace Environmental Law Review*, 25. (2008), 2. 262–339. Online: <https://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1043&context=pehr>
- Levy, Barry S. – Jonathan A. Patz: Climate Change, Human Rights, and Social Justice. *Annals of Global Health*, 81. (2015), 3. 310–322. Online: <https://doi.org/10.1016/j.aogh.2015.08.008>
- OAS: *Derechos Humanos y Medio Ambiente en las Américas*. AG/RES. 1926 (XXXIII-O/03). Online: www.oas.org/juridico/spanish/ag03/agres_1926.htm
- OAS: *Derechos Humanos y Cambio Climático en las Américas*. AG/RES. 2429 (XXXVIII-O/08). Online: www.acnur.org/fileadmin/Documentos/BDL/2009/6977.pdf
- Sanklecha, Pranay: Our Obligations to Future Generations: The Limits of Intergenerational Justice and the Necessity of the Ethics of Metaphysics. *Canadian Journal of Philosophy*, 47. (2017), 2–3. 229–245. Online: <https://doi.org/10.1080/00455091.2017.1282275>
- Raisz Anikó: Az emberi jogok új kihívások előtt – avagy a globalizáció egyes kérdései, különös tekintettel a WTO-ra. *Collega*, (2006), 2–3. 238–241.
- Raisz Anikó: A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy nemzetközi környezetjog bírói szemmel. *Miskolci Jogi Szemle*, 6. (2011), 1. 90–108. Online: https://matarka.hu/koz/ISSN_1788-0386/6_evf_1_sz_2011/ISSN_1788-0386_6_evf_1_sz_2011_090-108.pdf
- Sachs, Wolfgang: Climate Change and Human Rights. *Development*, 51. (2008). 332–337. Online: <https://doi.org/10.1057/dev.2008.35>
- Shelton, Dinah: Human Rights and the Environment: What Specific Environmental Rights Have Been Recognized? *Denver Journal of International Law and Policy*, 35. (2006), 1. 128–171. Online: <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1306&context=djilp>
- Szabó Marcel: A fenntartható fejlődés: nemzetközi jogi elmélet és szerződéses gyakorlat. In Raisz Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 161–174.
- Szemesi Sándor: Az élelemhez való jog koncepciója a nemzetközi jogban. *Pro Futuro*, 3. (2013), 2. 86–99. Online: <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2013/2/5509>

- T. Kovács Júlia: Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya: 12. számú általános kommentár – A megfelelő élelemhez való jog (11. cikkely) (Huszadik ülészak, 1999). *Acta Humana*, 2. (2014), 4. 55–64. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/actahumana/article/view/2761/2020>
- The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights v. Nigeria („Ogoni Case”), Communication No. 155/96, Case No. ACHPR/COMM/A044/1 of 27 May 2002.
- Tiba Zoltán: Az „éhezéshez való jog” a nemzetközi jogban. *Acta Humana*, 14. (2003), 4. 44–58.
- Tiba Zoltán: Éhezés és éhínségek. Elméletek, hipotézisek és a nemzetközi jog összefüggései. *Acta Humana*, 17. (2006), 3–4. 89–104.
- United Nations General Assembly: *Harmony with Nature: Note by the Secretary General*. A/71/266 August 1, 2016.
- United Nations: *Declaration on the Right to Development* (1986. december 4.). Online: www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-development
- United Nations: *Vienna Declaration and Programme of Action* (1993. június 25.). Online: www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action
- United Nations: *2030 Agenda for Sustainable Development*. Online: <https://sdgs.un.org/goals>
- United Nation Human Rights Council Resolution 48/13.
- United Nation Human Rights Council Resolution 48/14.
- United Nations: *The Food Systems Summit 2021*. New York, 2021. szeptember 24. Online: www.un.org/en/food-systems-summit
- United Nations: *Secretary-General's Remarks to the Press on the War in Ukraine* (2022. március 14.). Online: www.un.org/sg/en/content/sg/press-encounter/2022-03-14/secretary-generals-remarks-the-press-the-war-ukraine-delivered
- Vašak, Karel: Human rights: A Thirty Year Struggle. The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights. *UNESCO Courier*, 30. (1977), 11. 29–32.
- Woods, Kerri: *Human Rights and Environmental Sustainability*. (h. n.), Edward Elgar, 2010. Online: <https://doi.org/10.4337/9781849808071>
- World Food Programme: *Ending Hunger*. Online: www.wfp.org/ending-hunger
- Zombory Katarzyna: Az őslakos népek kulturális identitáshoz való joga az Emberi Jogok Amerikai Bírósága joggyakorlatában. *Pro Futuro*, 10. (2020), 3. 145–163. Online: <https://doi.org/10.26521/PROFUTURO/2020/3/8922>

Jogforrások

- EJEB, Guerra és társai kontra Olaszország, 14967/89 sz. kereset, 1998. február 19.
- EJEB, Ilhan kontra Törökország, 22277/93 sz. kereset, 2000. június 27.
- EJEB, Öneriyıldız kontra Törökország, 48939/99 sz. kereset, 2004. november 30.
- EJEB, López Ostra kontra Spanyolország, 16798/90 sz. kereset, 2004. december 9.
- EJEB, Taşkın és társai kontra Törökország, 46117/99 sz. kereset, 2004. november 10.
- Lhaka Honhat kontra Argentína ügyben hozott ítélet (2020).
- India, Supreme Court, S. Jagannath Vs. Union of India and Ors, 1996.
- India, Supreme Court, Samatha Vs. State of Andhra Pradesh and Ors, 1997.
- India, Supreme Court, People's Union for Civil Liberties Vs. Union of India & Ors, 2001.

Az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól...

India, Supreme Court, People's Union for Civil Liberties Vs. Union of India & Ors, 2001.

Az Európai Parlament 2021. május 19-i állásfoglalása az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól és a környezetvédők e kérdésben betöltött szerepéről (2020/2134(INI))

Az Európai Parlament és a Tanács 178/2002/EK rendelete (2002. január 28.)

A környezet büntetőjog általi védelméről szóló Európa tanácsi egyezmény, CETS 172. sz., 1998.

Római Nyilatkozat a világ élelmezésbiztonságáról. Online: www.fao.org/3/W3613E/W3613E00.htm